

Dossier

TECHNOLOGIE IN DE SLIMME STAD

WAT TREKKEN WE AAN?
Hoe onze nieuwe outfits
de planeet beschadigen

SLEUTELN AAN HET KLIMAAT
De politieke dilemma's
van climate engineering

de Helling

NR 4 2019 • €9,90

*‘Je komt zo aan
in Rotterdam
en je was laatst
aan het zoeken
naar een winterjas.
De Bijenkorf
houdt uitverkoop
— zal ik een
route voor je
uitstippelen?’*

*— Bas Jacobs, hoogleraar computerbeveiliging
aan de Radboud Universiteit, zie p. 16*

Einsteins mogelijkheid

Te midden van de moeilijkheid ligt de mogelijkheid. Deze uitspraak van Albert Einstein behoort tot mijn favoriete citaten. Hij hangt bij ons thuis op de koelkast en in ingewikkelde tijden herinner ik mezelf aan deze wijsheid.

Einstein wijst ons erop dat we tot méér in staat zijn dan we vooraf vaak denken en spoort ons aan de moed niet te laten zakken. Maar het voortdurende streven naar mogelijkheden brengt ook grote risico's met zich mee, waarvan Einsteins formule $E=MC^2$ ironisch genoeg een van de bekendste voorbeelden is. Onder de vele mogelijkheden die Einstein de wereld schonk met zijn relativiteitstheorie, bleek zich immers ook een bijzonder gevaarlijke te bevinden: de atoombom. 'Hiroshima' en 'Nagasaki' lieten zien hoe de wereld faalde te voorkomen dat briljante ontdekkingen voor verwoestende doeleinden werden ingezet.

Te midden van de hedendaagse technologische ontwikkelingen, dienen we ons dan ook voortdurend af te vragen: moeten we al die mogelijkheden wel *willen*?

Slimme mobiliteitsplatforms kunnen reizen eenvoudiger maken, slimme camera's kunnen de politie op groepen afsturen op het moment dat er onrust lijkt te ontstaan, en intelligente software kan bewoners van een wijk doorlichten om voortijdig criminaliteit of schooluitval op te sporen. Maar wat moeten aanbieders van openbaar vervoer, overheid en politie wel niet allemaal over ons weten om ons dit 'gemak' of deze 'veiligheid' te garanderen? En hoe veilig zijn we in een samenleving waarin mensen verdacht kunnen worden nog voordat ze een overtreding hebben begaan? Hierover gaat het dossier Technologie in de Slimme Stad van deze Helling, met artikelen over de vragen die door (lokale) politici gesteld moeten worden voordat gemeenten nieuwe technologie op hun burgers loslaten.

De moraal van deze verhalen: we kunnen nú voorkomen dat we over een aantal jaren moeten constateren dat technologische mogelijkheden ten koste zijn gegaan van onze privacy, waardigheid, rechten, gelijkheid, vrijheid en misschien nog veel meer. Hoewel een stuk minder inspirerend, zou als het om technologie gaat het omgekeerde van Einsteins wijsheid evenmin misstaan op een koelkast: *Te midden van de mogelijkheid ligt meestal een nieuwe moeilijkheid.*

***Hoe veilig zijn we
in een samenleving
waarin mensen
verdacht kunnen
worden nog voordat
ze een overtreding
hebben begaan?***

PS Een warm welkom aan onze nieuwe columnist **Daniëlle**

Hirsch, directeur van ontwikkelingsorganisatie Both ENDS. Haar eerste bijdrage staat op pagina 39.

Suzanne van den Eynden
Hoofdredacteur
Reageren? svdeynden@groenlinks.nl

— COLOFON

Tijdschrift de Helling is het tijdschrift over groene en linkse politiek.

Jaargang 32, nr. 4, winter 2019

Uitgever Stichting Wetenschappelijk bureau GroenLinks

Hoofdredactie Suzanne van den Eynden

Redactie Liesbeth Beneder, Lot van Hooijdonk, Farah Karimi, Alfred Kleinknecht, David Kligen, Suzanne Kröger, Herman Meijer, Simon Otjes, Socrates Schouten, Farid Tabarki, Stan Termeer, Rens van Tilburg, Barbara Wegelin.

Aan dit nummer werkten mee Martijn Bool, Femke van Hemert, Dirk de Hoog, Willemijn Ruberg, Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra

Vormgeving Rimke Bartels, Twin Media bv, Culemborg

Beeld Robbert Bodegraven, Farhad Foroutanian, Tomo Kihara, Sjoerd van Leeuwen, Klaas Verplancke, Elis Wilk

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier + digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, met vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Postadres Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Bezoekadres Oudegracht 312, Utrecht

Telefoon 030-2399900

E-mail info@wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Internet www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Directeur Robbert Bodegraven

Medewerkers Suzanne van den Eynden, Sarah Hardus, Atty-Marjje Horjus, Evert Nieuwenhuis, Hans Rodenburg, Richard Wouters
Stagiair Zander Evenberg

ISSN 0922-0119

Copyright © 2019, De Helling. Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden, inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

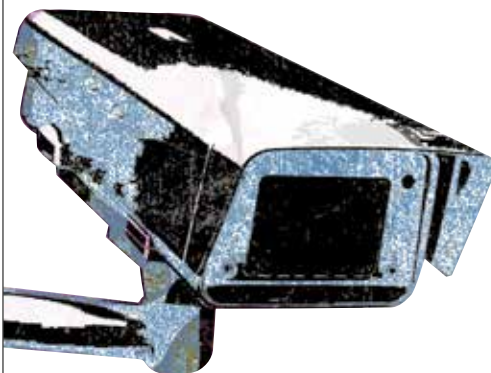
*Microscopisch kleine
deeltjes van uit aardolie
vervaardigde jeans
eindigen in die heerlijke
moot gegrilde zalm
op jouw bord.*

p. 45

Dossier Technologie in de Slimme Stad

- 16 Met een app in de hand door het ganse land**
Liesbeth Beneder e.a.
- 22 Surveillancekapitalisme: geniepige handel in gedragsvoorspellingen**
Interview met Shoshana Zuboff
- 27 Handvest voor de Slimme Stad**
- 28 De belofte van een veilige slimme stad**
Michiel Philippart

illustratie cover SJOERD VAN LEEUWEN

Inhoud

Interview

6 Mariana Mazzucato

Groene groei is goed
Robbert Bodegraven

Analyse

34 Mogen mensen sleutelen aan het klimaat?

Jeroen Oomen

Achtergrond

40 Een beter milieu kan niet zonder groen investeren

Bas Eickhout en
Vincent Hurkens

45 Wat trekken we aan?

Hoe snelle mode de
planeet beschadigt
Silja Kudel

Rubrieken

32 In Beeld: Tomo Kihara

39 Column Daniëlle Hirsch 'Klein land'

44 Column Andrée van Es Verkleedpartij

67 De bomen en het Bos Simon Otjes

Lezen

54 Essay: Tijd voor een Nederlandse water- politiek

Haroon Sheikh

58 Recensie: De democratie denken

Pierre Rosanvallon

61 Recensie: Van campagne tot compromis.

Collegevorming in
Nederlandse gemeenten.
Joan Smithuis e.a.

63 Signaleringen

Met lichte tred,
Wanderlust, Waarom zou
ik? en Uitgebuit!

Groene groei is goed

Zonder een actief investerende overheid gaan we de huidige problemen niet oplossen, of het nou gaat om de klimaatcrisis, groeiende ongelijkheid of de energietransitie. Dat zegt Mariana Mazzucato, gevierd econoom en adviseur van zo'n beetje iedere politicus die ertoe doet. De overheid moet met heldere, door de burgers gesteunde missies de problemen aanpakken. Het bedrijfsleven stapt dan vanzelf in. 'Ik heb de verplichting de wereld beter te maken.'

Mariana Mazzucato kijkt me heel even aan met een mengeling van verontwaardiging en afweer. Het is een reactie op de vraag die ik haar stel. In interviews heeft ze meermaals benadrukt dat ze niet als rechts of links neergezet wil worden. Terwijl de twee grote thema's in haar werk, het tegengaan van groeiende ongelijkheid en de transitie naar een groene en duurzame toekomst, toch zo op de dominant linkse thema's geënt lijken. Dus ik vraag: 'Waarom zegt u niet gewoon dat u links bent?' Na de korte terughoudende reactie op die wel erg rechtstreekse vraag herstelt ze zich en →

zegt: “Ik doe niet aan dat ‘links of rechts’-gedoe. Oké, ik ben een progressief econoom. En ik ben wel degelijk heel politiek, en links. Maar als academicus heb ik de verplichting en de verantwoordelijkheid om te helpen de wereld beter te maken. Dat is niet links of rechts. Ik werk met beide zijden.”

Het kenmerkt Mazzucato, een van de meest invloedrijke economen van dit moment. De Italiaans-Ameri-

kaanse hoogleraar economie van innovatie en publieke waarden aan het prestigieuze Londen University College wordt ingeschakeld door de Europese Commissie en het World Economic Forum om te adviseren over een groene transitie. Vooraanstaande politici van linkse en rechtse partijen in Europa en de Verenigde Staten vragen haar om hulp bij het opstellen van programma's voor nieuwe duurzame industriepolitiek en innovatieve investeringen, en in de media is ze een veelvuldig en graag geziene commentator. Mazzucato praat met een mengeling van academische afstandelijkheid en gepassioneerde betrokkenheid. Het eerste houdt ze graag in stand, het maakt haar tot acceptabel adviseur van links tot rechts. Het tweede, haar engagement, is wat haar evenzeer karakteriseert, vandaar de korte verontwaardiging toen ik haar suggereerde dat ze dat wilde verbergen. Mazzucato heeft een progressieve missie en die draagt ze bevlogen uit. Ongeacht de politieke kleur van degene met wie ze praat.

“Als een zittende regering me om advies vraagt, dan probeer ik te helpen. Ik respecteer overheidsdiensten die het goede willen en vaak het verkeerde doen. Maar ik help iemand als Trump niet in campagnetijd. Ik steun geen partijen of politici die beleid voorstellen dat de ongelijkheid vergroot, klimaatverandering ontken of immigranten onrechtmatig behandelt. Daar houd ik me verre van.”

Mariana Mazzucato werd geboren in Italië en verhuisde al vroeg met haar ouders naar de Verenigde Staten. Ze studeerde geschiedenis en

internationale relaties en promoveerde in de economie. Na aanstellingen aan Amerikaanse universiteiten verkas- te ze met haar gezin naar Engeland, waar ze nog steeds werkt en woont. In 2017 werd ze hoogleraar economie van innovatie en publieke waarden aan het University College London. Daar werkt ze met een groeiend team aan onderzoek en advies op het gebied van sociale inno-

vatie die tot inclusieve en duurzame groei moet leiden.

Haar doorbraak bij het grote publiek kwam met haar eerste boek, *The Entrepreneurial State* (in het Nederlands vertaald als *De ondernemende staat*). Het werd door de *Financial Times* geselecteerd voor de titel ‘beste boek van het jaar’. Mazzucato toont er overtuigend in aan dat veel innovaties die aan het bedrijfsleven worden toegeschreven in wezen alleen tot stand konden komen door grootscheepse en langdurige overheidsinvesteringen. *Debunking Public vs. Private Sector Myths*, luidt de ondertitel, en dat is niets teveel gezegd. Techreuzen als Apple en Microsoft, maar ook farmaceutische giganten als Pfizer en Gilead, die zich graag laten voorstaan op hun ondernemende en innovatieve vermogens, worden genadeloos ontmaskerd. Zonder risicodragende investeringen met publiek geld in het stadium dat uitkomsten nog zeer onzeker waren, hadden deze bedrijven nooit zo groot kunnen worden. Farmaceuten, die torenhoge prijzen voor hun producten claimen vanwege hoge ontwikkelkosten, profiteren maar al te vaak van kennis en inzichten die aan publiek gefinancierde universiteiten en onderzoekinstellingen worden gedaan. Mazzucato pleit voor herwaardering van deze cruciale, met publiek geld gefinancierde innovaties en vindt het hoog tijd dat de opbrengsten die hieruit voortvloeien op een eerlijke manier worden verdeeld.

Haar pleidooi voor een nieuwe economische orde vervolgde ze in haar tweede boek, *The Value of Everything* (*De waarde van alles*). Daarin trekt ze van leer tegen de ‘financialisering’ van de samenleving, een economisch systeem dat onttrekking van waarde hoger waardeert dan waarde toevoegen. Daarmee bedoelt ze dat we geldstromen die niets toevoegen aan een welvarende en duurzame samenleving, toch meetellen in de economische groeicijfers, terwijl ze alleen maar waarde vernietigen. Ze richt haar pijlen vooral op de banken en de multinationals die met winsten eigen aandelen opkopen om de aandeelhouderswaarde op te drijven. Dat gaat allemaal ten koste van onderzoek en innovatie, de activiteiten die juist waarde toevoegen omdat ze tot de gewenste vooruitgang leiden.

Vuile handen

In 2017 richtte Mazzucato het Institute for Innovation and Public Purpose (IIPP) op, een departement van University College London. “Door mijn boeken en werk kreeg ik veel aandacht, werd overal gevraagd, hield lezingen, gaf een advies en vertrok weer. Het was vluchtig en ging allemaal over mij. Ik wilde mijn vele ontmoetingen

**MARIANA
MAZZUCATO**

GEBOREN

Rome, 16 juni 1968

OPLEIDING

Geschiedenis en internationale betrekkingen aan Tufts University in Boston. Promoveerde in de economie aan de New School for Social Research in New York

WERK

Hoogleraar economie van de innovatie en publieke waarde, University College Londen, en oprichter van het Institute for Innovation and Public Purpose aan dezelfde universiteit. Won diverse prijzen en werd door het Amerikaanse tijdschrift *New Republic* genoemd als een van de drie belangrijkste denkers over innovatie.

omzetten in meer langdurige relaties én met echte, praktische oplossingen komen. Binnen het IIPP denken we over de radicale veranderingen die nodig zijn.”

Wat is er dan nodig?

“We willen het kapitalisme hervormen en duurzame inclusieve groei realiseren. Voor de wereldwijde uitdagingen waar we voor staan – het klimaatvraagstuk, de armoede en ongelijkheid, sociale problemen als eenzaamheid en dementie, ziektes die we nog niet kunnen bestrijden – zijn innovatieve oplossingen nodig. Daarvoor moeten keuzes gemaakt worden en is dus politieke moed nodig. Ik geloof niet in een *level playing field*, een gelijk speelveld. We moeten verder gaan en het speelveld kantelen.”

Een gelijk speelveld betekent dat iedereen dezelfde regels moet volgen. Waarom moeten we daar dan vanaf?

“Het huidige speelveld werkt ongelijkheid in de hand en leidt niet tot verduurzaming. We moeten over nieuwe waardensystemen nadenken. In Silicon Valley, bij de techbedrijven, is er veel enthousiasme voor een basisinkomen. Weet je waarom? Omdat het hun speel-

de NASA en het ministerie van Defensie ontwikkeld, met geld van de overheid.

Vernieuwingen die maatschappelijke problemen oplossen, komen altijd voort uit collectieve inspanningen. De opbrengsten belanden nu eenzijdig bij een paar grote bedrijven, terwijl ook de samenleving moet meeprofiteren. Dat vraagt om een heel nieuw speelveld.”

U ontmaskert in uw werk de mythe dat het bedrijfsleven risicodragend en ondernemend is en de overheid bureaucratisch en reactief. Critici verwijten u dat u een nieuwe mythe schept waarin de rollen van overheid en bedrijfsleven worden omgedraaid. Waarom hebben zij ongelijk?

“Ik zeg niet dat de private sector niet innovatief kan zijn. Het gaat mij erom het verhaaltje te ontmaskeren dat de private sector voor alle innovatie zou zorgen. Dat is gewoon niet waar. Lees de biografie van Steve Jobs. Er staat geen hoofdstuk, geen paragraaf, geen zin, geen woord in over de publieke investeringen die achter de ontwikkeling van de iPhone zaten. Daarmee zeg ik niet dat de mensen bij Apple niet innovatief waren. Maar door te ontkennen dat publiek geld innovaties als de iPhone mogelijk maakten, lopen we het risico dat er geen nieuwe Apples worden geboren. Het hele punt is: het DNA van

We zijn gaan denken dat de overheid er is om reactief de fouten van de markt te herstellen. Daarmee wordt ze voor het karretje van commerciële belangen gespannen

veld, hun waardensysteem niet aantast. De techbedrijven zien zichzelf als de spelers die waarde toevoegen aan de samenleving en ze vinden dat ze daarom recht hebben op alle opbrengsten. Burgers die daar in hun ogen niet aan meedoen, willen ze afschepen met een fooi, een basisinkomen.

Het kantelen van het speelveld betekent dat we zeggen: alle burgers hebben recht op een deel van de welvaart die ze meehielpen te creëren. Want Silicon Valley kon alleen rijk worden nadat de overheid met publiek geld de basis had gelegd voor het succes van die techbedrijven. Wie betaalde de scholing van de werknemers in Silicon Valley? Het internet en gps werden door

overheden is niet minder ondernemend, niet minder innovatief dan dat van bedrijven.”

Mazzucato legt, nu enigszins docerend, uit waar het mis is gegaan. De rolverdeling tussen bedrijfsleven en overheid is uit evenwicht geraakt. Ook de overheid zelf is gaan geloven dat het bedrijfsleven ruimte moet krijgen en dat de overheid die ruimte slechts moet faciliteren. “De rol van de overheid bij het sturen van de markt is steeds kleiner geworden”, zegt ze. “We zijn gaan denken dat de overheid er is om reactief de fouten van de markt te herstellen. Daarmee verkleint de overheid haar regierol en wordt ze voor het karretje van commerciële belangen gespannen.”

→ **'We staan** voor de groene transitie, en die heeft opnieuw overheids-investeringen nodig. Dat gebeurt nu veel te weinig.'

Richting aan innovatie

De overheid moet juist actief markten sturen en scheppen, vindt Mazzucato. Leiderschap tonen en richting bepalen. Een overheid die dat aan de private sector overlaat, komt bedrogen uit: de private sector houdt niet van grote risico's. Met tal van onderzoeken toont Mazzucato aan dat ook de durfinvesteerders, de private partijen die gezien worden als risicodragers die ontkiemende ideeën aan kapitaal helpen om door te groeien, helemaal niet zo dapper investeren als vaak wordt gedacht.

De meest risicovolle periode van een innovatiecyclus – de periode waarin een idee in de prilste onderzoeksfase zit en er nog geen zicht is op commerciële toepassingen – moet het vooral hebben van publiek geld. Pas wanneer een prototype kan worden ontwikkeld, stappen de eerste private durfinvesteerders in. Veel privaat kapitaal komt zelfs pas over de brug als er al een product ontwikkeld wordt en het rendement aan de horizon gloort.

In de vroegste fase van onderzoek is de meeste invloed mogelijk. En dat is precies de rol die Mazzucato voor de overheid ziet: een sturende en richtinggevende investeerder die zorgt voor een groene en eerlijke transitie.

Toch zien nog steeds veel mensen de overheid als traag en log. Als innovaties voort moeten komen uit overheidsbeleid duurt het allemaal veel te lang, is de gedachte.

“Maar de rol van de overheid als investeerder is dan ook veel belangrijker dan de rol van beleidsmaker. De digitale revolutie werd aangejaagd door publieke investeringen. Het internet, GPS: het kwam voort uit publiek betaald onderwijs en publiek gefinancierde overheidsinstellingen. Beleid stelt de kaders, met investeringen worden de veranderingen betaald en versneld. We staan voor de groene transitie, en die heeft opnieuw overheidsinvesteringen nodig. Dat gebeurt nu veel te weinig.

Groene innovatie heeft zowel de overheid als het bedrijfsleven nodig, maar over de innovatieve kracht van de publieke sector wordt nauwelijks nagedacht. Daar wil ik verandering in brengen, ook vanuit democratisch belang. Als er geen aandacht is voor de manier waarop de overheid met publiek geld innovaties aanjaagt, dan is er ook geen debat over mogelijk. Niet alle innovatie is immers goed. In de ontwikkeling van wapens zit ook veel publiek geld en het is innovatief. Of kijk naar *fracking* [(schalie)gaswinning door kleine scheurtjes in diepe grondlagen te maken, RB]. De vroege fase werd met overheidsgeld gefinancierd. Shell profiteert daar nu van. Pas nu de gevolgen voor het milieu duidelijk worden, ontstaat er publiek debat. Als we alerter zijn op de ma-

nier waarop de overheid innovatie financiert, is er eerder en meer democratische sturing mogelijk.”

Een sturende en richtinggevende overheid kan ook falen. Hoe zorgen we dan dat de overheid de juiste keuzes maakt?

“Voor de keuzes van de overheid is de samenleving als geheel van fundamenteel belang. De overheid opereert niet in een vacuüm. Grote veranderingen beginnen vaak bij een beweging van burgers. Kijk maar naar de manier waarop arbeidersrechten tot stand kwamen. Die werden niet vastgelegd omdat de overheid ze initieerde. Het begon bij de arbeidersbeweging, de vakbonden die ervoor vochten. Dat zette druk op de overheid, die vervolgens de juiste keuzes maakte.

Ook voor de grote veranderingen van vandaag is leiderschap nodig. Eerst komt die van maatschappelijke bewegingen, burgers die misstanden aankaarten. Overheden die leiderschap tonen, reageren hierop. Dat zagen we bijvoorbeeld in Duitsland, waar de *Energiewende* [het programma dat de duurzame energietransitie in Duitsland moet opleveren, RB] het gevolg was van druk vanuit de maatschappelijke groene beweging. Natuurlijk, de *Energiewende* is niet perfect, maar belangrijk is dat het van onderop ontstond, het was geen project van Merkel. Nu het niet gaat zoals gehoopt is er opnieuw druk van een maatschappelijke beweging nodig die erop aandringt het programma weer op koers te krijgen. De combinatie van maatschappelijke bewegingen en politiek leiderschap zetten aan tot veranderingen. Daarna volgt de private sector.”

Kan die aanpak ook werken bij de grote vraagstukken waar we voor staan? Voor een antwoord op klimaatverandering, het verdwijnen van biodiversiteit, de toenemende ongelijkheid? Dat staat allemaal veel verder van de dagelijkse werkelijkheid van mensen af dan arbeidersrechten.

“Daarom moeten we gedeelde missies formuleren en deze dichtbij de mensen brengen. Toen ik met mijn team nadacht over plasticvrije oceanen begonnen we bij de *Sustainable Development Goals* [de door de VN vastgestelde duurzame ontwikkelingsdoelen die in 2030 gerealiseerd moeten zijn, RB]. Die doelen – geen honger, geen armoede, gelijkheid van mannen en vrouwen, schone oceanen – zijn we kleiner gaan maken. Als we zeggen dat we negentig procent minder plastic in oceanen willen, vereist dat internationale samenwerking en een industriële aanpak. Maar als we ons afvragen wat die missie betekent voor Londen of Amsterdam, dan hebben we het over schone kanalen en het tegengaan van vervuiling

Green New Deal

Na het interview heeft Mazzucato een telefonische afspraak met Alexandria Ocasio-Cortez (beter bekend als AOC), de Democratische politica die begin 2019 als jongste lid het Amerikaanse Congres binnenstormde. Mazzucato is een van haar belangrijkste adviseurs. AOC verwierf internationale bekendheid met haar Green New Deal, een programma dat de klimaatproblematiek in samenhang met sociale vraagstukken in een grootscheeps overheidsprogramma wil aanpakken. Het gerucht wil dat Mazzucato AOC ertoe bewoog de Green New Deal tot boegbeeld van haar politieke identiteit te maken.

Klopt dat, vraag ik Mazzucato. "Het klopt dat ik er met haar over praat, ik vertel haar dat een actieve overheid moet werken aan een groene transitie."

Hoe verschilt de Green New Deal van de op publieke waarde georiënteerde innovatie die Mazzucato onderzoekt en aanbeveelt? "Volgens mij moet de Green New Deal een groot programma zijn dat de economie een nieuwe richting geeft. Het verandert zowel de vraag- als de aanbodzijde en het gaat over alle sectoren en alle actoren: publieke sector, private sector, maatschappelijk middenveld en burgers. Het gaat veel verder dan alleen het financieren van hernieuwbare energie. De productie van goederen en diensten, de distributie en onze consumptie zijn momenteel nog 'bruin'. Om ze te vergroenen moeten bedrijven hun businessmodellen veranderen, de overheid moet een ander organisatie-model hantieren, de interactie tussen overheid en bedrijfsleven moet anders, de manier waarop burgers zich inlaten met dit proces moet veel actiever en de manier van consumeren moet anders.

Bedrijven gaan het uit zichzelf nooit doen. "Dus de overheid moet zeggen: je krijgt geen enkele vorm van overheidssteun, tenzij je bereid bent duurzaam te gaan produceren. Maar ook onze opvatting van welzijn moet radicaal veranderen. Als we erin slagen mensen ervan te overtuigen dat hun leven verbetert door een groene transitie, ontstaat de bereidheid te veranderen. Dat is mijn *Green new Deal*."

waar mensen in hun dagelijkse leven last van hebben. Dan krijgen mensen het gevoel dat ze ergens vóór kunnen vechten in plaats van alleen maar tegen."

Duurzame en inclusieve innovatie

In Mazzucato's werk staat het formuleren van richtinggevend missies voor het vinden van innovatieve, duurzame en inclusieve oplossingen voor sociale problemen centraal.

Zo schreef Mazzucato onlangs twee rapporten voor de Europese Commissie. Haar voorstellen voor een missiegeoriënteerde aanpak werden overgenomen en zijn het richtsnoer voor Horizon Europe, het EU-programma voor onderzoek en innovatie dat van 2021 tot 2027 wordt uitgevoerd. De missies waar de EU zich op gaat richten zijn adaptatie van klimaatverandering, gezonde oceanen, klimaatneutrale steden, gezonde landbouw en voedselvoorziening en de bestrijding van kanker. Er is een kleine honderd miljard euro aan financiering voor apart gezet.

De Europese Commissie volgt uw adviezen op hoofdlijnen. Ook bij andere politiek leiders vindt u een luisterend oor. Met uw ideeën over de aanpak van klimaatverandering en het tegengaan van ongelijkheid zien sommigen in u de hoop van links. Wat linkse partijen maar moeilijk lukt – het vormgeven van sociaal en rechtvaardig klimaatbeleid – lijkt u wel te lukken. In de Financial Times stond: ze biedt met haar welvaartsverhogende innovatie links weer een positief doel, in plaats van de steriele politiek van rancune en herverdeling.

Lachend: "In mijn werk en denken staan gerechtigheid, gelijkheid en publieke waarde centraal. Je kunt dat progressief noemen, maar het is niet per se links.

Ook rechts is soms geïnteresseerd. Marco Rubio, een rechtse Republikein in de VS met wie ik sprak, heeft het ook over ongelijkheid. Hij denkt dat bedrijven ten onrechte gestopt zijn met het investeren in de arbeiders en dat aandeelhouders te machtig zijn geworden. Zijn oplossingen zijn anders dan dat linkse partijen zou kiezen. Maar het is verkeerd en zelfs gevaarlijk te denken dat dit alleen een linkse agenda is. Links kiest op sommige punten ook zeer problematisch beleid."

Zoals?

"In Engeland heeft Labour doorgedrukt dat private investeringen al na twee in plaats van tien jaar belastingverlaging krijgen. Dat werkt langetermijninvesteringen tegen

en remt dus innovatie en ontwikkeling. Labour begrijpt helemaal niet wat innovatie stimuleert.”

Wat moet een linkse overheid dan wel doen om innovatie te stimuleren?

“Hetzelfde als een rechtse regering: beginnen bij de sociale en maatschappelijke problemen. Wat willen we veranderen? Om dat te bepalen moeten veel verschillende mensen gehoord worden. Het gaat niet zonder het verdiepen van de democratie en het verbreden van zeggenschap van burgers. Alleen dan komen we tot missies die breed gedragen worden.

De overheid moet vervolgens die missiegeoriënteerde innovaties in gang zetten, door langdurig te investeren in risicovol onderzoek waarvan de uitkomsten onzeker zijn. Als private investeerders zien dat er publiek geld voor de lange termijn in zit, worden zij over de streep getrokken om er ook in te stappen.

Naast directe investeringen kan de overheid ook het inkoopbeleid de goede richting op sturen. Kleine innovatieve bedrijven die willen groeien, zijn vaak te klein voor grote private investeringen. De overheid kan hen vooruit helpen door juist bij hen in te kopen. De Amerikaanse

belasting op winst nul als je de investering voor twintig jaar vastzet. En voor wie de investering na een week weer terugtrekt, zou de belasting honderd procent mogen zijn. Belast kapitaalstromen. En verder natuurlijk progressieve inkomstenbelasting, dat vermindert ongelijkheid. Veel landen doen dat gelukkig al.”

De maatregelen die u noemt, zoals de belasting op flitskapitaal, staan al jaren op de politieke agenda. En er komt weinig van terecht.

“Ja, er moet harder voor gevochten worden. Belasting op flitskapitaal ligt zo voor de hand, het is ridicul dat het niet gebeurt. We moeten dat wel internationaal invoeren zodat afzonderlijke landen niet benadeeld worden. Dus het is moeilijk. Maar met de mensenrechten hebben we de internationale gemeenschap ook verenigd voor een goed doel, dus het kan wel.”

Belastingmaatregelen helpen de overheid aan het geld dat nodig is voor innovatieve investeringen, zegt Mazzucato, maar dan moeten ze het wel op de goede manier doen. Nu proberen overheden met belastingvoordeel bedrijven te laten investeren. Ook in Nederland is de innovatiebox in het belastingstelsel bedoeld om bedrijven

Niet groeien, geen spullen produceren: dat brengt ons nog geen duurzame inclusieve samenleving

overheid heeft Compaq, Intell en Apple in hun beginjaren met gericht inkoopbeleid de omvang gegeven waarmee ze interessant werden voor privaat geld.”

De overheidsinvesteringen moeten onder andere betaald worden uit belastinggeld. Welke aanpassingen zijn daar nodig?

“Een combinatie van maatregelen die zowel groene als langetermijninvesteringen stimuleren. Ik denk dan allereerst aan het belasten van de dingen waarvan we minder willen, dus geproduceerde goederen in plaats van belasting op arbeid. Vervolgens moet belasting op kortetermijninvesteringen hoger zijn dan die op langetermijninvesteringen. Maak winstbelasting afhankelijk van de duur van de investeringen. Voor mijn part wordt de

te stimuleren meer onderzoek te doen. Dat werkt niet, vindt Mazzucato: “Bedrijven investeren niet omdat het ze subsidie of belastingvoordeel oplevert, bedrijven stoppen geld in onderzoek en innovatie omdat ze echte kansen zien. Subsidie of belastingvoordeel zal hoogstens tot een beetje meer investering leiden, maar als een bedrijf de kans niet ziet dan investeert het helemaal niets.”

Uw voorstellen gaan over duurzame groei. Sommigen zeggen: duurzaamheid en groei gaan niet samen, we moeten de economie laten krimpen.

“Ik ben het daar fundamenteel mee oneens. Als ik het over duurzame en inclusieve groei heb, dan heb ik het over door innovatie in plaats van door consumptie gedreven groei. Dat laatste is wat we nu hebben en dat is niet duurzaam.

De nulgroeiagenda, ik noem dat de agenda van de *bo-bo's*, de *bourgeois-bohème* [de Franse term voor wat wij salonsocialisten noemen, RB]. Ze willen niet echt veranderen, ze verdedigen hun belangen binnen de parameters van het bestaande systeem. Maar als je je echt druk maakt over de planetaire grenzen dan moet je je afvragen: waarin willen we groeien of krimpen? Willen we meer spullen, meer auto's, meer consumptiegoederen? Of willen we een meer zorgzame samenleving? Dat laatste leidt ook tot groei, er komen nieuwe banen. Of willen we meer duurzaam omgaan met onze spullen? Dan moeten we minder kopen en meer hergebruiken. Dat vraagt investeringen en dat leidt tot groei. Deze missies vragen wel een andere manier van produceren, distribueren en consumeren maar leiden niet noodzakelijk tot minder groei.

Het gekke is dat we dit soort groei vooral als een soort liefdadigheid beschouwen, we nemen het niet erg serieus. We recyclen, maar we zien nog niet de kracht van de nieuwe systemen. De vraag is niet: meer of minder groei. De vraag is: hoe zetten we de vaardigheden van mensen zo in dat ze minder spullen produceren en meer activiteiten ondernemen die ons leven echt verbeteren. Dat laatste is ook groei. Het is alleen een heel ander type groei dan die we nu kennen.”

Dus de nulgroei-economen hebben een verkeerd beeld van groei?

“Ja. Ze kijken naar groei zoals we die nu kennen. Dan is het erg makkelijk om te zeggen: geen groei. Maar waar brengt dat ons? Niet groeien, geen spullen produceren: dat brengt ons nog geen duurzame inclusieve samenleving. Ze begrijpen niet dat er andere manieren van groei mogelijk zijn. Natuurlijk is de huidige groei niet duurzaam. En simpelweg overgaan op elektrische auto's ook niet. Het is nog steeds een auto, het ding moet geproduceerd worden.

Maar wat is er mis met groei vanuit een missie als: honderd procent groen, toegankelijk, modern transport? Het leidt tot minder auto's, meer dynamische vormen van transport, schonere lucht.

Groei gaat voor mij over het transformeren van de welvaartsstaat, energie, het zorgsysteem, het onderwijs, het transportsysteem, hoe steden worden ontwikkeld en ingericht. Dat kan allemaal inclusief en duurzaam.”

Gemakzuchtig frame

Waar het Mazzucato vooral om gaat, zegt ze, is het gemakzuchtige frame. Linkse bewegingen die pleiten voor krimp, voor een grotere overheid, tegen het neoliberalisme, tegen de vrije markt. Mazzucato kent het rijtje maar al te goed.

“Ik ben niet tegen de markt. De markt is de interactie tussen publiek, privaat en maatschappelijk middenveld. Daar horen ook vakbonden en burgerbewegingen bij. De markt is niet het probleem. Ook de kleine overheid is een fictie. Er is helemaal geen kleine overheid, niet in Amerika, niet in de Europese landen. De neoliberale agenda gaat vaak samen met een grote overheid die de verkeerde dingen doet. Op grote schaal belastingverlagingen invoeren bijvoorbeeld. Het vergroot de omvang van de staat, want de schuldenlast gaat omhoog.

Ik val wel de neoliberale agenda aan. Een grote overheid die gelooft in een *trickle down*-economie, die de rijken rijker wil maken en denkt dat daarmee op een of andere manier de mensen met minder geld ook rijker worden, omdat de investeringen van de rijksten tot brede welvaart leiden. We weten inmiddels dat het zo niet gaat. Je maakt de rijken rijker en de investeringen gaan naar belastingparadijzen op de Kaaimaneilanden. Die neoliberale agenda vergroot ongelijkheid en is ondermijnend voor een duurzame en inclusieve toekomst.”

Mazzucato begrijpt als geen ander dat ze voor het in praktijk brengen van haar inzichten vooruitstrevende politici nodig heeft. Heeft ze zelf nooit overwogen de overstap naar de actieve politiek te maken? Met een lichte glimlach zegt ze: “Vorig jaar werd ik gevraagd minister van Financiën in het kabinet van Di Maio en Salvini in Italië te worden. Dat nooit! Nee, ik ben er niet in geïnteresseerd. Maar als ze advies nodig hebben, dan geef ik het. Als mensen lijden onder slecht beleid dan voel ik het als mijn plicht om dat lijden te verlichten.” X

Verder lezen

2015 De ondernemende staat. Waarom de markt niet zonder overheid kan **2016** Rethinking Capitalism: Economics and Policy for Sustainable and Inclusive Growth, samen met Michael Jacobs **2018** De waarde van alles. Onttrekken of toevoegen aan de wereldeconomie

DOSSIER

Technologie in de Slimme Stad

Hoe houden we groene en linkse waarden overeind in steden die steeds meer door data worden bestuurd? Wetenschappelijk Bureau GroenLinks ontwikkelde een Handvest voor de Slimme Stad voor lokale politici die zich met deze vraag geconfronteerd zien. In dit dossier: slimme mobiliteit, veiligheid, en het gevaar van ongemerkte handel in gedragsvoorspellingen.

Illustraties SJOERD VAN LEEUWEN

Met een app in de hand door het ganse land
Liesbeth Beneder,
Servaz van
Berkum en Evert
Nieuwenhuis
pag. 16

Surveillance-kapitalisme: geniepige handel in gedragsvoorspellingen
Interview met
Shoshana Zuboff
pag. 22

Handvest voor de Slimme Stad
pag. 27

De belofte van een veilige slimme stad
Michiel Philippart
pag. 28

Hoe borgen we publieke waarden bij slimme mobiliteit?

Met een app in de hand door het ganse land

Mobility as a Service (MaaS) – letterlijk: mobiliteit als een dienst – is een veelbelovende, slimme technologie die (stedelijk) verkeer in goede banen kan leiden. Een MaaS-systeem koppelt zo goed als alle vervoersdiensten – van deelfiets tot hogesnelheidstrein – aan elkaar en met een handige app plant en betaalt de gebruiker zijn of haar reis. Maar MaaS kan ook publieke waarden zoals toegankelijkheid, privacy en duurzaamheid ondermijnen. Alleen als de overheid de regie houdt, kan MaaS bijdragen aan een eerlijk en groen vervoerssysteem.

door LIESBETH BENER, SERVAZ VAN BERKUM EN EVERT NIEUWENHUIS

Met een app in je hand reis je door het ganse land. Dat is, in het kort, wat MaaS (Mobility as a Service) belooft aan reizigers. Je meldt je aan bij een MaaS-platform en kiest een abonnement, variërend van onbeperkt reizen voor een vast bedrag tot achteraf per rit betalen. Je reis plan je met de app. Is er een file of een storing op het spoor? De app zoekt het beste alternatief. Een kaartje kopen of in- en uitchecken is niet meer nodig: de app incasseert aan het eind van de maand de reiskosten van je bankrekening. Bij zogeheten *hubs* komen diverse vervoersmiddelen samen (zoals trein, deelauto of deelfiets) en deze staan gereserveerd en al voor je klaar. MaaS integreert dus de diensten van diverse partijen. Enerzijds is er het digitale platform (de app waar-

mee je je reis plant en betaalt) en anderzijds de aanbieders van mobiliteitsdiensten.

In theorie biedt MaaS vele voordelen die groene en progressieve politici doen opveren. Dankzij de bijna naadloze integratie van diverse vervoersaanbieders wordt reizen met openbaar vervoer en deelauto's en -fietsen, stukken comfortabeler. Hierdoor kan MaaS een veelbelovend alternatief zijn voor de eigen auto – gebruik wint het van bezit. Waarom zou je nog een auto voor de deur willen hebben, met al het onderhoud en andere zorgen die daarbij horen,

als je met een mobiliteitsabonnement ook overal komt waar je wilt zijn? Slimme technologie leidt zo tot minder blik op straat en minder vervuiling omdat er minder auto's geproduceerd hoeven te worden. Een gezondere, mooiere leefomgeving en efficiënter gebruik van schaarse grondstoffen zijn het gevolg. Door de inzet van *big data* en algoritmes ontstaat beter inzicht in vervoersstromen en kan vraag en aanbod beter op elkaar worden afgestemd. Zo kunnen meer reizigers van dezelfde faciliteiten gebruikmaken, wat goedkoper en duurzamer is. MaaS biedt de mogelijkheid om afgelegde kilometers flexibel te beprijzen. Buiten de spits reizen – niet alleen per trein, maar ook per (deel)auto, deelfiets of taxi – kan eenvoudig goedkoper en dus

aantrekkelijker gemaakt worden, wat tot minder files en minder volle treinen kan leiden.

Maar platforms als MaaS kunnen ook op gespannen voet staan met publieke waarden zoals toegankelijkheid, privacy en duurzaamheid. Deze waarden zijn te belangrijk om over te laten aan de vrije markt. De samenleving moet de spelregels bepalen en de toegang bewaken. Doen we dat niet, dan maken we ons afhankelijk van de commerciële belangen van één of twee dominante spelers. Het vraagt van de overheid om een regisserende rol op zich te nemen – een rol die ze zichzelf ook graag toeschrijft – maar die zich nu nog hoofdzakelijk richt op het van de grond krijgen van MaaS in Nederland. →

--Servaz van Berkum is programmamaker mobiliteit en technologie bij Pakhuis de Zwijger. **Liesbeth van Beneder** is adviseur slimme en duurzame mobiliteit bij Twynstra Gudde en lid van de redactie van de Helling. --**Evert Nieuwenhuis** is project- en onderzoeksleider bij Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

Toegankelijk voor iedereen

Welke waarden staan op het spel? We lichten er een aantal uit. Goed openbaar vervoer moet voor iedereen toegankelijk zijn. Helaas geldt dat niet automatisch voor MaaS-platforms. Vaak vereisen ze een creditcard, een smartphone en (mobiele) internetverbinding, die niet iedereen tot zijn of haar beschikking heeft. Voor mindervaliden zijn fysieke aanpassingen nodig (bijvoorbeeld in deelauto's of taxibusjes, die in sommige gevallen busdiensten kunnen vervangen) die investeringen vragen die zich niet altijd terugverdienen.

Daarnaast bestaat het risico dat MaaS te duur wordt voor mensen met een laag inkomen. MaaS zal leiden tot verdere vercommercialisering van openbaar vervoer - bedrijven als Uber, Car2Go of Flick-Bike willen immers graag deel uitmaken van het platform - wat het gevaar met zich meebrengt dat verlieslijdende verbindingen wegbezuinigd worden of dat de prijzen structureel of incidenteel stijgen. Tijdens een gijzeling in het centrum van Sydney stegen de prijzen van Uber dramatisch. Gedurende een sneeuwstorm in New York City gingen de prijzen van Uber tot wel acht keer over de kop. Alleen mensen met een vette portemonnee konden per taxi de onzalige stadscentra verlaten - over universele toegankelijkheid van vervoer gesproken.

Platforms kunnen daarnaast hele vormen van openbaar vervoer onder druk zetten. Martijn de Waal, medeauteur van *The Platform Society*: "Sinds de introductie van Uber in New York en Washington stijgt het gebruik van taxi's en daalt het gebruik van de metro. Een substantiele groep lijkt dus de metro te vervangen voor Uber. Hierdoor wordt de

— ‘Je komt zo aan in Rotterdam en je was laatst op zoek naar een winterjas. De Bijenkorf houdt uitverkoop – zal ik een route voor je uitstippelen?’

metro per rit duurder – een groot deel van de exploitatie- en onderhoudskosten blijft immers gelijk – waardoor prijzen voor metrokaartjes omhoog moeten of onrendabele lijnen afgestoten worden. Dit komt de toegankelijkheid van de metro – waarmee rijk én arm reist – niet ten goede.”

Toestemming

In MaaS-platforms spelen persoonlijke data een belangrijke rol: de platforms moeten weten waar je vandaan komt, waar je heen gaat en wanneer je reist. Dit intensieve gebruik van data vraagt om goed toezicht op de privacy van gebruikers. Bart Jacobs, hoogleraar computerbeveiliging aan de Radboud Universiteit: “Als je als overheid delen van het openbaar vervoer door een commercieel MaaS-platform laat verzorgen, dwing je inwoners min of meer om in zee te gaan met desbetreffende bedrijven. Dat bedrijf krijgt hiermee een nutsfunctie en moet dan misschien ook als nutsbedrijf gereguleerd worden. De overheid moet garanderen dat het bedrijf goed omgaat met de persoonsgegevens van haar inwoners.”

MaaS-diensten zullen, zoals de wet voorschrijft, aan hun gebruikers toestemming vragen om hun gegevens te mogen verzamelen, net zoals Google, Microsoft of Apple dat nu ook doen. Maar dit lost nog niet alle problemen op. Jacobs: “Vaak moeten gebruikers *alle* voorwaarden accepteren. Doen ze dat niet, dan kunnen ze soms niet van de dienst gebruikmaken. Daarmee kun je dus mensen uitsluiten van het gebruik van MaaS. Dat staat op gespannen voet met het beginsel dat het openbaar vervoer voor iedereen toegankelijk moet zijn, dus ook voor mensen die erg gesteld zijn op hun privacy.”

MaaS-providers zullen graag de data van hun gebruikers aan derden verkopen ten behoeve van advertenties. “Ze hebben goud in handen”, zegt Jacobs, “ze weten waar je bent en waar je heen gaat en kunnen je dus locatiegebonden advertenties verkopen, een snel groeiende techniek. Maar is dat wenselijk? En moet je dat als overheid in de hand werken?” Veel mensen zullen het knap vervelend vinden als ze dit soort berichten op het scherm van hun smartphone zien: ‘Je komt zo aan in Rotterdam en je was laatst aan het zoeken naar een winterjas. De Bijenkorf houdt uitverkoop – zal ik een route voor je uitstippelen?’

Om goed te kunnen functioneren, moeten data gedeeld worden tussen de vervoersaanbieders onderling en de software van het platform. Ook het functioneren van het MaaS-systeem als geheel kan verbeterd worden door (geanonimiseerde) data te delen, omdat zo inzicht ontstaat in het gebruik, verkeersstromen, knelpunten en verbeterpunten. Helaas hebben veel platforms en vervoersbedrijven een broertje dood aan het delen van data. Het raakt immers de kern van hun business-model en dat willen ze niet graag in detail prijsgeven. Steden als Chicago, Houston en New York hebben aan den lijve ondervonden dat Uber zeer terughoudend data deelt. In 79 procent van de gevallen waarin toezichthouders in deze steden toegang vroegen tot datasets van het bedrijf, deelde Uber minder data dan was gevraagd. Wanneer een overheid met een MaaS-platform in zee gaat, moet zij dus heldere afspraken maken over het delen van data, bijvoorbeeld om toe te zien op naleving van gemaakte afspraken (zoals het bedienen van onrendabele lijnen).

Geen concurrent van de fiets

MaaS kan mobiliteit groener en schoner maken, met name omdat het de eerste en laatste kilometer van en naar een station aantrekkelijk kan maken (bijvoorbeeld door elektrische deelfietsen aan te bieden) en daarmee de hele reis per openbaar vervoer. Maar veel groener dan lopen of fietsen wordt vervoer niet, terwijl voor een elektrische step schaarse grondstoffen (denk aan lithium voor de accu's) en elektriciteit nodig zijn. MaaS mag dus niet concurreren met lopen of fietsen, vormen van mobiliteit die ook nog eens gezonder zijn.

Het is de vraag of platformisering van vervoer en MaaS-systemen tot meer efficiëntie en dus minder uitstoot en andere vervuiling leiden. Er zijn namelijk tekenen die de andere kant op wijzen. Zo nam het gebruik van de metro in Manhattan sinds de introductie van mobiliteitsplatforms als Uber af en daalde in het hart van Manhattan de gemiddelde snelheid waarmee auto's zich voortbewegen met maar liefst 15 procent omdat er zich meer auto's (waaronder Uber-taxi's) op de weg bevonden.

Basta voor Uber

Om deze keerzijden van MaaS het hoofd te bieden, moet de overheid stevig aan het roer staan. Hoe kan de overheid publieke waarden, zoals bereikbaarheid, betaalbaarheid, privacy en duurzaamheid, het best borgen? Politici moeten goed geïnformeerd, zelfverzekerd en assertief sturing geven aan MaaS. “Die houding zullen politici zeker nodig hebben”, zegt Jacobs, “want je hebt te maken met de zwaargewichten van het eenentwintigste-eeuwse kapitalisme. De grote techbedrijven doen er alles aan om voor zichzelf maximale vrijheid te garanderen en ze zullen moord en →

AANBEVELINGEN

- Zorg tijdig voor wet- en regelgeving die publieke belangen borgt – de ontwikkelingen gaan razendsnel en als overheid wil je niet overrompeld worden door techreuzen met disruptieve business-modellen.
- Verbind voorwaarden aan het verlenen van vergunningen, concessies of het gebruik van publieke infrastructuur. Dit kan ook op lokaal niveau.
- Overweeg om een overheidsbedrijf op te richten dat op nationaal niveau een sleutelrol speelt in een landelijk MaaS-systeem. Dit overheidsbedrijf zou een eigen, open platform kunnen (laten) ontwikkelen. Naast dit publieke platform, moet er ruimte zijn voor private platforms.
- Richt een data-exchange op die op nationaal niveau een sleutelrol speelt. Deze data-exchange, in handen van de overheid, garandeert het veilig en eerlijk delen van geanonimiseerde data van reizigers en vervoerders. De toegang tot statistieken voor wie het nodig heeft (zoals de overheid, universiteiten) is hiermee gegarandeerd. Ook de toetreding tot de markt van nieuwe aanbieders, wordt hiermee vergemakkelijkt (gelijk speelveld).
- Breng een duidelijke volgorde in het aanbieden van mobiliteitsdiensten aan: lopen, fietsen, reizen met openbaar vervoer en dan pas reizen met deel- en privé-auto's.
- Streef naar een goede, fijnmazige dekking. MaaS-partijen mogen niet de krenten uit de pap halen en minder goed renderende lijnen of gebieden niet links laten liggen.

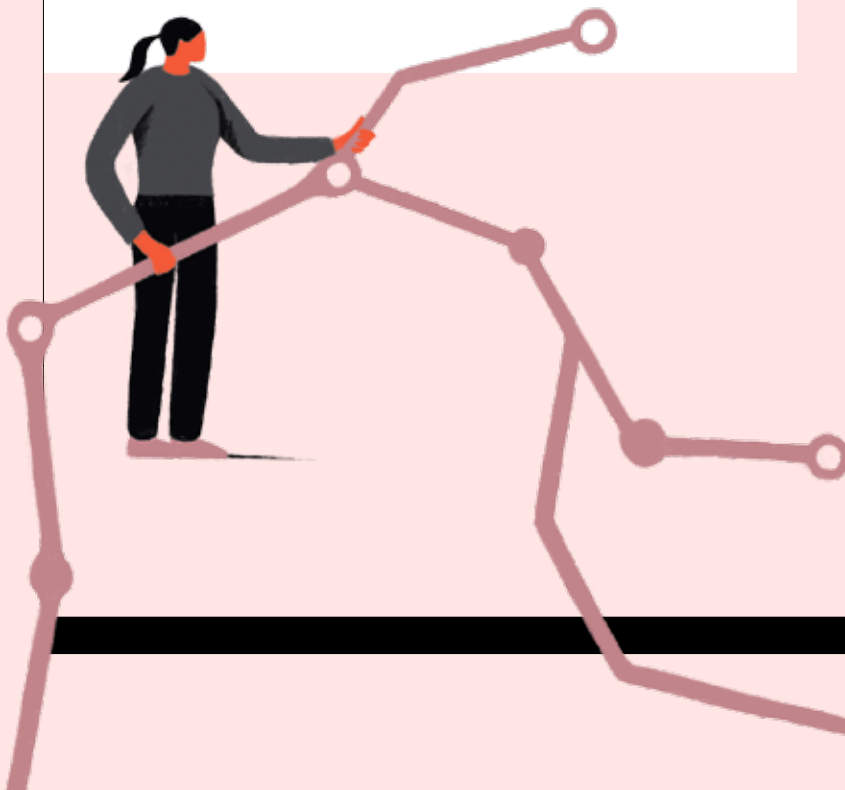
brand schreeuwen als je ze probeert te reguleren.” Ook De Waal adviseert: “Sta je mannetje. Toen de stad Londen constateerde dat Uber zich niet aan de veiligheidsvoorschriften voor taxi's hield, heeft het stadsbestuur de vergunning van Uber gewoon ingetrokken.” Basta voor Uber – en waarom ook niet, als publieke belangen worden geschonden?

Gelukkig staat de overheid niet met lege handen. De Waal: “Stel wetten en regels op en verbind voorwaarden aan het verlenen van vergunningen en concessies. Vervoersaanbieders maken gebruik van publieke infrastructuur – bushaltes, wegen, parkeerplaatsen – en daar kun je voorwaarden tegenoverstellen. Ook het verlenen van (start)subsidies biedt mogelijkheden om voorwaarden te stellen.”

Overheidssturing kan op meerdere manieren. Een inspirerend voorbeeld komt uit São Paulo. In deze Braziliaanse stad ligt een wetsvoorstel op tafel dat MaaS-platforms verplicht om *credits* te kopen wanneer ze gebruikmaken van de infrastructuur van de stad. Voor elke gereden kilometer moet een *credit* worden gekocht van de overheid. De tegoeden worden dynamisch geprijsd: tegoeden voor vervoer in een afgelegen wijk, of voor het vervoer van mensen met een fysieke beperking, zijn goedkoper. Het is zelfs mogelijk om de arbeidsmarkt te sturen. Zo moet 15 procent van de tegoeden door vrouwelijke chauffeurs worden afgenomen. De Waal: “Op deze manier borg je publieke belangen binnen het ecosysteem van MaaS-platforms. Slim.”

Meerdere wegen

Adequate overheidssturing vereist regionale, nationale en zelfs Europese samenwerking. Lot van Hooijdonk, wethouder mobiliteit, energie en

— Dit is een aantrekkelijke gedachte: een overheidsbedrijf dat een sleutelrol speelt in een landelijk MaaS-systeem

groen in Utrecht: “Ga als gemeente of provincie vooral niet op eigen houtje het wiel uitvinden. Uiteindelijk wil je geen lappendeken, maar een landelijk dekkend systeem waarmee je in Den Helder net zo makkelijk van een MaaS-systeem gebruikmaakt als in Heerlen.” Landelijke en zelfs Europese samenwerking kan de positie van overheden ten opzichte van techbedrijven versterken, zegt Jacobs. “Nationale en Europese wetgeving maakt het moeilijker voor techbedrijven om overheden tegen elkaar uit te spelen. Een kleine gemeente is geen partij voor bedrijven als Uber of Daimler, de eigenaar van deelautobedrijf Car2Go. Die zeggen net zo makkelijk: ‘Als je dat soort voorwaarden stelt, gaan we toch gewoon niet met jullie in zee?’”

Kan de overheid ook zelf een MaaS-platform ontwikkelen? De Waal: “Wellicht, maar hierin blinken techbedrijven juist uit: ze hebben diepe zakken en trekken de beste mensen aan. Als geen ander kunnen ze innovatieve producten ontwikkelen met een grote aantrekkingskracht op consumenten. Misschien is het verstandiger om te kijken hoe je hun sterke kanten voor het algemeen belang kunt inzetten.” Van Hooijdonk: “Je kunt ook denken aan tussenoplossingen. Misschien moet de NS, dat in handen is van de staat, een sleutelrol spelen.”

Dit is een aantrekkelijke gedachte: een overheidsbedrijf dat een sleutelrol speelt in een landelijk MaaS-systeem. Dit overheidsbedrijf zou een eigen, open platform kunnen (laten) ontwikkelen. Marktpartijen (aanbieders van deelfietsen, taxibedrijven, busmaatschappijen, et cetera) kunnen hierop hun diensten aanbieden. Het platform kan aangepast worden aan lokale of regionale behoeften. Het grote voordeel is dat

op deze manier belangrijke publieke belangen (van privacy tot toegankelijkheid) goed geborgd kunnen worden. De centrale infrastructuur (het platform) is immers in handen van de overheid. De NS is een goede kandidaat omdat die al aardig op weg is met een MaaS-platform (reizen met de trein, de huur van ov-fietsen en gebruik van ‘zone-taxi’s’ worden gereserveerd en betaald met de NS-app). Evengoed zou er naast een publiek platform, voldoende ruimte moeten zijn voor private platforms.

Ook in het dataverkeer moet de overheid een sleutelrol spelen. Denk aan een verplichte data-exchange [servers die de data delen met andere partijen, EN] in handen van de overheid, dat het veilig en eerlijk delen van geanonimiseerde data van reizigers en vervoerders garandeert. Deze data-exchange fungeert als keurmerk van MaaS-platformen voor reizigers, garandeert de toegang tot statistieken voor wie het nodig heeft (zoals overheid en universiteiten) en vergemakkelijkt de toetreding tot de markt van nieuwe aanbieders.

Er zijn, kortom, meerdere wegen die naar een succesvolle MaaS leiden en bijna allemaal moeten ze nog ontwikkeld worden. Van Hooijdonk: “Uiteindelijk moet je gewoon aan de slag. In Utrecht voeren we nu een pilot uit met een bedrijf dat deelfietsen aanbiedt. We definiëren duidelijke voorwaarden en hebben afgesproken dat de uitkomst van de pilot gebruikt wordt om te kijken onder welke voorwaarden we andere partijen op de markt toelaten. Het is vallen en opstaan, en dit is een manier om te leren en grip op de introductie van MaaS te houden.” X

Dit artikel is een verkorte versie van een hoofdstuk uit de bundel *Handvest voor de Slimme Stad - Technologie sturen op basis van waarden* van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, te bestellen of te downloaden via www.wbgl.nl/publicaties

Literatuur

José van Dijk, Thomas Poell & Martijn de Waal, *The Platform Society – Public values in a connective world*, Oxford University Press, 2018.
Shin-pei Tsay, Zak Accuardi, Bruce Schaller & Kirk Hovenkotter: *Private Mobility, Public Interest: How Public Agencies Can Work with Emerging Mobility Providers*, Transit Center, 2016.

INTERVIEW
SHOSHANA
ZUBOFF**Surveillance-
kapitalisme:**

Geniepige handel in gedragsvoor- spelingen

De Amerikaanse Shoshana Zuboff, emeritus hoogleraar aan Harvard University, waarschuwt in haar boek *The Age of Surveillance Capitalism* dat we in een nieuwe fase van het kapitalisme zijn beland. Een fase waarin *Big Tech* en steeds meer andere spelers op de markt winst maken met data die zonder toestemming van de burgers zijn verkregen en die dienen om toekomstig gedrag te voorspellen – met zeer kwalijke gevolgen voor de economie, de democratie en individuele burgers.

door OLAF BRUNS Illustratie ELIS WILK VOOR DE GREEN EUROPEAN JOURNAL

Wat verstaat u precies onder 'surveillancekapitalisme'?

"Het kapitalisme heeft zich ontwikkeld door datgene wat zich buiten de markt bevindt, binnen te halen in de marktdynamiek en het te verhandelen. In dit opzicht doet surveillancekapitalisme hetzelfde als traditioneel kapitalisme. Maar het heeft een schaduwkant. Surveillancekapitalisme eigent zich eenzijdig privégegevens van burgers toe om deze als gedragsdata te vermarkten. Deze data dienen als ruw materiaal voor technologie die probeert voorspellende patronen te onderscheiden in consumentengedrag. En deze nieuwe 'producten', gedragsvoorspellingen, worden vervolgens verkocht op een nieuwe markt die zich exclusief richt op de handel in het voorspellen van gedrag."

Hoe is het ontstaan?

"Surveillancekapitalisme is in 2001 door Google uitgevonden als reactie op een financiële noodsituatie, om online zoekmachines snel winstgevend te maken. Het was zo'n succes dat het werd toegepast op Facebook en binnen een paar jaar de standaard werd voor applicaties en startups →

—**Olaf Bruns** is antropoloog en journalist, en onder meer adjunct-hoofdredacteur van de *Progressive Post*.

— ‘De essentie van surveillancekapitalisme is dat het zich eenzijdig privégegevens van burgers toe-eigent en deze vervolgens verhandelt’

SHOSHANA ZUBOFF

GEBOREN

18 november 1951,
New England, VS.

OPLEIDING

Sociale psychologie
aan Harvard Univer-
sity en filosofie aan
de Universiteit van
Chicago.

WERK

Hoogleraar aan
Harvard Business
School en buitenge-
woon hoogleraar
aan Harvard Law
School. Zuboff
publiceerde drie
boeken: *In the Age
of the Smart
Machine: The Future
of Work and Power*
(1988), *The Support
Economy: Why
Corporations Are
Failing Individuals
and the Next
Episode of Capita-
lism*, en *The Age of
Surveillance
Capitalism: The
Fight for a Human
Future at the New
Frontier of Power*
(2018).

in vrijwel de hele tech-sector. Inmid-
dels heeft surveillancekapitalisme
zich verspreid over de hele economie:
de verzekeringssector, de autobran-
che, de financiële wereld, de gezond-
heidszorg en het onderwijs, en vrijwel
elk product dat je tegenkomt met het
woord ‘smart’ ervoor. En elk dienst-
verlenend bedrijf dat het woord
‘gepersonaliseerd’ in zijn naam heeft
staan, is toeleverancier voor surveil-
lancekapitalisme.”

**Als ik me even naïef opstel: die
bedrijven zijn niet uit op mijn
online bankgegevens, ze vellen
geen oordeel en persen niemand
af die naar porno kijkt of zich ver-
diept in controversiële politieke
ideeën. Waarom moeten we er
eigenlijk bang voor zijn?**

“De essentie van surveillancekapita-
lisme is dat het zich *eenzijdig* privége-
gevens van burgers toe-eigent. Er
komt niemand naar je toe die zegt:
‘Dit willen we graag gaan doen –
geeft u er toestemming voor?’ Sur-
veillancekapitalisten weten heel goed
dat het publiek, hoe meer het weet
over dit soort praktijken, er vaker
tegen zal protesteren en er tegen
beschermd zal willen worden. Als
deze nieuwe bedrijven data gaan
verzamelen om ons toekomstige
gedrag te voorspellen, dan moeten ze
dat in het geniep doen. Dit is het
fundamentele maatschappelijke
aspect van surveillancekapitalisme:
het is eenrichtingsverkeer. En dat
heeft een heleboel gevolgen. Met
surveillancekapitalisme en de genie-
pige manieren waarmee het wereld-
wijd allerlei gegevens over ons verza-
melt, hebben we private instellingen
gecreëerd die buiten de politieke en
bestuurlijke instellingen en regel-
geving vallen – zeker in de Ver-
enigde Staten. Tot nu toe vallen ze

grotendeels buiten de wet, buiten
het democratisch toezicht en buiten
de democratische normen en waar-
den en brengen ze enorme ongelijk-
heid in kennis teweeg: deze bedrij-
ven weten alles over ons, maar wij
weten bijna niets over hen. Die ken-
nis over ons gebruiken ze voor com-
merciële doeleinden.”

**We hebben ‘ze’ nog niet bij name
genoemd, maar het gaat hier over
de groten: Facebook, Google enzo-
voort. Google roept nog steeds:
‘wees niet kwaadwillend’ – maar is
het dat zelf niet?**

“Het gaat niet om kwaadwillendheid.
Het gaat hier om een nieuwe econo-
mische logica, met specifieke econo-
mische wetmatigheden. Het gaat hier
om bedrijven die aan deze wetmatig-
heden gebonden zijn als ze succes
willen boeken.”

**Karl Marx schreef ooit dat je met
een handmolen een maatschap-
pij krijgt met een feodale heer
en met een stoomfabriek eentje
met een industrieel kapitalist.
Bestaat er in de technologie ook
een dergelijke wetmatigheid? Als
het je lukt mensen op te sluiten
in talloze kleine, geïsoleerde
virtuele tredmolens, krijg je dan
surveillancekapitalisme?**

“Het is een fundamentele beoorde-
lingsfout dat technologie automatisch
leidt tot surveillancekapitalisme. Laat
hier geen misverstand over bestaan:
surveillancekapitalisme is niet het-
zelfde als digitaal kapitalisme.

Ik zal een voorbeeld geven. In de
eerste jaren van de eenentwintigste
eeuw, vóór de uitvinding van surveil-
lancekapitalisme, kwam een exclusief
groepje ontwerpers, datawetenschap-
pers en ingenieurs aan de Georgia

Tech University op het idee van het 'aware home' – vergelijkbaar met wat we tegenwoordig 'smart home' noemen. Maar het was een op zichzelf staand, gesloten systeem: alle informatie ging direct naar de bewoner van het huis. En de ontwerpers waren heel duidelijk: omdat deze data zo intiem en persoonlijk zijn, konden alleen de bewoners besluiten wat ze ermee deden.

Een sprong naar 2017: aan de Universiteit van Londen werd een enkel 'smart home'-apparaat onder de loep genomen: de 'Nest'-thermostaat, eigendom van Google. 'Nest' is een digitaal systeem met een thermostaat waar andere huishoudelijke apparaten op kunnen worden aangesloten. En het verzamelt een heleboel gegevens over allerlei aspecten van je gedrag in huis. De onderzoekers ontdekten dat een consciëntieuze consument die een Nest-thermostaat installeert minstens duizend privacy-contracten moet lezen. Want al die gedragsgegevens worden via 'Nest' naar derden gestreamd.

Hier hebben we dus dezelfde technologieën, maar elk met een fundamenteel andere economische logica. En het is de economische logica, zoals Max Weber ons lang geleden al waarschuwde, die bepaalt hoe die technologieën in ons leven worden geïntroduceerd, wat hun nut is en welke gevolgen ze hebben."

Waarom is surveillancekapitalisme schadelijk voor de democratie?

"Hier komt een tweede denkfout om de hoek kijken: surveillancekapitalisme laat zich niet terugbrengen tot een enkel bedrijf. Er is op dit moment veel aandacht voor Facebook, want het waren vooral de sociale media die de verkiezingsprocessen in Europa en Amerika schade berokkend. Maar

we moeten goed in gedachten houden dat de methoden die in het geval van Cambridge Analytica zijn gebruikt om met onze verkiezingsprocessen aan de haal te gaan, dezelfde zijn die surveillancekapitalisten dagelijks gebruiken om ons gedrag te manipuleren voor hun commerciële doeleinden.

We hebben een aantal middelen waarvan we nu weten dat ze niet alleen gedrag, maar ook het politieke besluitvormingsproces kunnen beïnvloeden. En dat op een heel directe manier: het politieke discours en politieke informatie komen tot ons alsof ze geconstrueerd worden door de vierde macht, door journalisten die er specifieke normen en waarden en criteria op nahouden waar het geloofwaardigheid en professionaliteit betreft. Maar die politieke informatie wordt opzettelijk gecorrumpeerd om ons te bedriegen, om ons gedrag op geniepig wijze te beïnvloeden voor andere doeleinden. Dit is overduidelijk een grote uitdaging voor de democratie."

Zijn er nog andere uitdagingen?

"Democratische samenlevingen worden door surveillancekapitalisme ook van binnenuit ondermijnd. Ons bestaan wordt steeds meer gekenmerkt door stimulusresponsmechanismen en onderbewuste beloning en straf, waar het in dit digitale tijdperk van wemelt. En dat ondergraaft langzaam ons vermogen tot morele autonomie.

We hebben gezien hoe er met deze autonomie werd geëxperimenteerd, letterlijk op bevolkingsniveau. In 2012 lanceerde Facebook zijn enorme online *emotional contagion experiment*, om te bezien of het onderbewuste hints en bewustzijnsvormende mechanismen kon gebruiken om ons stemgedrag in de echte wereld

te beïnvloeden. Een jaar later werd er opnieuw zo'n experiment uitgevoerd, opnieuw met onderbewuste hints, om te onderzoeken of Facebook onze emotionele toestand kon beïnvloeden en ons verdrietiger of juist gelukkiger kon maken. Beide experimenten waren een succes. En toen Facebook erover publiceerde in wetenschappelijke tijdschriften, schepte het nota bene op over het feit dat deze experimenten waren ontsnapten aan de aandacht van de consument."

Maar als deze bedrijven al zo onder onze huid zitten, of liever: in ons hoofd, is er dan nog wel ruimte om überhaupt over verzet na te denken?

"Volgens mij zal verzet niet zozeer het probleem zijn. Tegenwoordig is het voor ons onmogelijk om precies te weten welk aspect van ons bestaan wordt bewerkt, waar al die data naartoe gaan en wie ze waarvoor gebruikt. Dus eerst moeten we het beestje bij de naam noemen, want we weten dat mensen zich wel degelijk zullen willen verzetten wanneer ze erachter komen dat dit gebeurt. Ze willen wel degelijk 'nee' kunnen zeggen. Eerst moeten mensen zich ervan bewust worden wat er aan de hand is - dan volgt verzet vanzelf. Van onze gekozen vertegenwoordigers zal worden geëist dat ze rigoreuzer aan de slag gaan met de →

— 'Bestuurders moeten inzien dat surveillancekapitalisme bezig is zich in onze gehele economie te verspreiden'

26

DE HELLING • NR 4 2019

volgende generatie wet- en regelgeving die ons tegen dit soort activiteiten zal moeten beschermen. Dankzij de General Data Protection Regulation [Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG), red.] van de Europese Unie zijn we al veel verder dan twintig jaar geleden. Bij deze wetgeving gaat het echter over eigendom van data als panacee voor privacy. Maar is eigendom van data wel voldoende als we zien hoe gretig het surveillancekapitalisme zich op ons online gedrag stort en hoe het zonder te vragen inbreuk maakt op onze persoonlijke levenssfeer? Willen we echt nadenken over eigendom van data die überhaupt niet zouden moeten bestaan? Ik vergelijk dit graag met nadenken over de vraag hoe lang je een zevenjarige in een fabriek mag laten werken, terwijl je eigenlijk moet nadenken over de afschaffing van kinderarbeid.

Het gaat hier om principiële vragen: is het legitiem dat er inbreuk wordt gemaakt op onze persoonlijke levenssfeer terwijl wij daar hoege-naamd geen zeggenschap over hebben? Is het legitiem dat al die gegevens over ons gedrag als ruw materiaal mogen dienen voor het doen van voorspellingen? Is het legitiem dat die voorspellingen worden doorverkocht aan bedrijven die belang hebben bij het maken van prognoses over ons toekomstige gedrag? En dat die bewerkingen voor ons niet toegankelijk zijn en onze toekomst met winst wordt geveild, ten behoeve van de commerciële doeleinden van derden, en dat we geen zeggenschap of controle hebben over die activiteiten en er niet tegen worden beschermd?"

Afgezien van de publieke woede die misschien ontstaat als mensen inzien hoe de werkelijkheid óm hen heen en zelfs ín hen wordt gemanipuleerd: wat is uw boodschap aan beleidmakers?

"De eerste boodschap aan onze wetgevers is dat, hoe belangrijk het ook is om afzonderlijke bedrijven te reguleren en om onze antitrustwetgeving en wetgeving inzake de privacy in te zetten, we veel verder moeten gaan: namelijk inzien dat surveillancekapitalisme bezig is zich in onze gehele economie te verspreiden. We moeten de specifieke mechanismen ervan begrijpen en een openbaar debat voeren over de vraag of deze mechanismen stroken met de individuele en de democratische soevereiniteit. Dan moeten we nadenken hoe we deze mechanismen een halt kunnen toeroepen en verbieden."

Maar hoe moet dat volgens u?

"Ik vind surveillancekapitalisme een schurkachtige mutatie van het kapitalisme. In de twintigste eeuw vonden we een manier waarop markt en democratie met elkaar in evenwicht konden worden gebracht. Maar dat kwam alleen doordat we de wet- en regelgeving hadden ontwikkeld die de excessen van het kapitalisme aan banden legden, beperkten en aanpasten aan de behoeften van de democratische samenleving en het individuele welzijn – zowel maatschappelijk als economisch.

We leven nu in een wereld waarin we in ons dagelijks leven niet effectief kunnen functioneren zonder ons te bedienen van de kanalen – zoals sociale media – die tot de toeleveranciers van het surveillancekapitalisme behoren. In deze kanalen ruilen we onze ervaring in voor data over ons gedrag die worden overgedragen aan

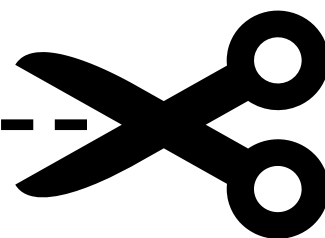
derden, zonder dat we er iets van weten en waar we verder ook geen controle over hebben. Kortom, we moeten alternatieven ontwikkelen."

Er zijn al een paar alternatieven: Telegram in plaats van WhatsApp of alternatieve zoekmachines als DuckDuckGo voor Google, maar ze komen nog niet echt van de grond.

"Dit soort dingen vraagt om schaal. We hebben een zoekmachine als DuckDuckGo die onze privacy niet aantast en dat is verschrikkelijk belangrijk. Mensen zeggen misschien dat Google een betere zoekmachine heeft, maar wat niet tot hen door-dringt is dat Google een betere zoek-machine heeft juist vanwege de praktijken die ik heb genoemd, en dat verbetering van de zoekcapaciteit kosten met zich meebrengt die voor de meesten van ons onzichtbaar zijn. We moeten ons bewust zijn van de werkelijke kosten om ons actief in te laten met Google en zijn praktijken, die van kwaad tot erger worden en uiteindelijk Cambridge Analytica tot gevolg hebben.

We hebben hier te maken met twee zeer verschillende alternatieven. En wanneer die twee tegen elkaar worden afgezet, dan moet dat in de volle breedte, met volledige kennis en transparantie over wat ze precies inhouden. Als mensen volledige openheid van zaken krijgen, zullen ze een keuze maken." X

Dit interview is eerder dit jaar gepubliceerd door de Green European Journal, het Europese partnerblad van de Helling. Vertaling: Robert Dorsman.

Handvest voor de Slimme Stad

1 Verzeker publiek debat en democratische sturing, want technologie beïnvloedt wie we zijn en hoe we samenleven. Veranker publieke waarden in de ontwerp-eisen voor technologie.

2 Bevorder dat technologie wordt ontwikkeld binnen sociale praktijken. Innovaties moeten rekening houden met de waarden en de behoeften van gebruikers en andere betrokkenen.

3 Investeer in technologisch burgerschap. Werk samen met burgers en maak ruimte voor experimenten.

4 Voorzie de onvoorziene gevolgen van technologie. Doe een beroep op de verbeeldingskracht van wetenschappers, filosofen, kunstenaars en burgers.

5 Laat kennis vrij zijn. Sluit technologie niet op in octrooien. Gebruik open standaarden en vrije opensourcesoftware.

6 Geef voorrang aan technologie die mensen verbindt. Bevorder de dialoog.

7 Laat technologie bijdragen aan een vitale democratische cultuur. Bescherm burgers tegen manipulatie.

8 Bescherm privacy en persoonsgegevens. Geef burgers zeggenschap over hun data en voorkom klassenjustitie.

9 Deel gegevens die niet herleidbaar zijn tot een persoon. Zulke data zijn gemeengoed. Houd voor ogen dat niet alle kennis kan worden gevat in harde data.

10 Zorg dat overheids-ICT voldoet aan de beginselen van behoorlijk bestuur. Voer het recht op centrale correctie van gegevens in.

11 Stel grenzen aan besluitvorming door algoritmen en verzeker menselijke controle. Laat algoritmen toetsen op discriminerende bias en leef de motiveringsplicht na.

12 Werk aan een publieke digitale infrastructuur. Bied een platform voor aanbieders van diensten, burgerinitiatieven en nieuwe vormen van gemeengoed.

13 Technologie moet bijdragen aan duurzaamheid. Gebruik alle beleidsinstrumenten om de uitrol van groene technologie te versnellen en nieuwe vormen van gemeengoed te scheppen.

14 Organiseer veerkracht: voorkom een te grote afhankelijkheid van digitale systemen en investeer in cybersecurity.

15 Kies voor een levendige openbare ruimte, die uitnodigt tot bewegen en ontmoeten, en waar mensen niet voortdurend worden gevolgd.

16 Erken het recht op betekenisvol menselijk contact. De zorg voor anderen kunnen we niet uitbesteden aan robots.

17 Ga tweedeling tegen. Voer een digitale basisvoorziening in voor mensen met weinig digitale vaardigheden.

18 Bevorder een eerlijke platformeconomie. Voer beleid op-maat om publieke waarden te borgen. Geef voorrang aan niet-commerciële platforms of zet publieke platforms op.

De belofte van een veilige slimme stad

Slimme technologie kan de veiligheid van burgers vergroten, maar ook ondermijnen. Veiligheid omvat namelijk niet alleen de bescherming van lijf en goed, maar ook sociale, politieke en digitale veiligheid. Die vormen van veiligheid komen in het geding als overheden en bedrijven tal van gegevens over ons verzamelen in de openbare ruimte, of bij het gebruik van *big data* en algoritmen voor misdaadbestrijding diep doordringen in de persoonlijke levenssfeer van onverdachte burgers.

door MICHEL PHILIPPART

Slimme camera's die mensen identificeren aan de hand van hun irissen, handpalmen, gelaatstreken of glimlach. Zelflerende technologie in openbare objecten om afwijkend gedrag en emoties te herkennen. Algoritmen die grote hoeveelheden data gebruiken om criminaliteit te voorspellen nog voordat deze zich voordoet. De mogelijkheden van slimme technologie om steden veiliger te maken, lijken eindeloos. Maar dat iets technisch kan, betekent nog niet dat we het ook moeten willen. De eerste vraag is dan ook of en wanneer een technologische oplossing de meest gewenste oplossing is voor onze veiligheidsproblemen.

Een slimme stad dient haar inwoners verschillende vormen van veiligheid te bieden, met als belangrijkste fysieke, digitale, sociale en politieke veiligheid. Fysieke veiligheid draait om de bescherming van ons lijf en goed. Sociale veiligheid berust op ons vertrouwen in elkaar en de bereidheid om elkaar te helpen, en vraagt om een zekere mate van sociale cohesie. Politieke veiligheid houdt in dat

de overheid bij de uitoefening van haar taken onze grondrechten respecteert, waaronder het recht op gelijke behandeling en het recht op privacy. Anders dreigt willekeur en onderdrukking. Digitale veiligheid tot slot is een voorwaarde voor fysieke, sociale en politieke veiligheid. Als de informatie die over ons is opgeslagen en die we langs digitale weg uitwisselen in verkeerde handen komt, vergroot dat het risico dat we doelwit worden van criminelen, mikpunt van spot, argwaan of haat door medeburgers of voorwerp van verdenking door de overheid. In de woorden van filosoof, jurist en schrijver Maxim Februari: "Wie ongericht in het leven van een burger gaat neuzen, stuit onvermijdelijk op iets slechts. In combinatie met onbetrouwbaarheid van de data, onbetrouwbaarheid van

voorbeeld gaat over het koppelen van databestanden door systemen zoals SyRI ten behoeve van 'voorspellend politiewerk'. De data van grote aantallen mensen worden geanalyseerd teneinde misdaden te voorkomen of verdachten op het spoor te komen.

Sinaasappelgeur

"De politie wil het liefst een foto van iedereen in haar database, zodat ze precies weet wie er allemaal rondlopen. Dat gaan we ze dus mooi niet geven", zegt Tinus Kanters, projectleider van Living Lab Stratumseind. "Of dat ook geldt voor andere living labs durf ik niet te zeggen. Daarom is nationale regulering van dit soort initiatieven hard nodig." Vanuit zijn *control room* overziet Kanters met twintig schermen de bekende uitgaansstraat in hartje Eindhoven. Slimme lantaarnpalen detecteren hier agressie met microfoons en camera's. Ze passen de sterkte of kleur van hun licht aan de situatie aan en schakelen zo nodig automatisch de politie in. "Als er een groepje luidruchtig ruzie begint te maken, wordt dat opgepikt door een sensor. Die waarschuwt meteen automatisch de politie." Daarnaast richten lichtprojectoren zich op het kabaal en verlichten ze de boel extra. "Dat heeft al meteen invloed op het gedrag van die groep. We experimenteren ook met verschillende soorten kleur en intensiteit om agressie in te tomen via licht."

Living Lab Stratumseind wil ook experimenteren met gedragsbeïnvloeding via geur. Eerder onderzoek in Groningen, waar werd getest of agressie en geweld van uitgaanspubliek tegen mensen met een publieke taak kon worden teruggedrongen met sinaasappelgeur, liet kleine positieve effecten zien. In Eindhoven ontstond er ophef over het plan om de mensen rustig te houden met

sinaasappelgeur. Kanters: "Eigenlijk raar, want met licht doen we hetzelfde en toen vond niemand het een probleem." De kaders van het project voldoen aan het *Internet of Things*-handvest van de gemeente Eindhoven, dat beoogt de inzet van technologie in goede banen te leiden. Dit handvest bevat beginselen over privacy, dataveiligheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid, maar gaat niet in op het gebruik van technologie voor *nudging*, het bevorderen van gewenst gedrag door middel van subtiele prikkels zoals licht of geur. Bij het gebruik van *nudges* is onze autonomie in het geding, zeker wanneer zij gecombineerd worden met sensoren en slimme software. Niet alle vormen van *nudging* zijn problematisch. Weinig mensen zullen bezwaar hebben tegen verkeersdrempels, maar er zijn al meer mensen die zich ongemakkelijk voelen bij gedragsbeïnvloeding met behulp van geur, zo bleek in Eindhoven. Slimme technologie schept bovendien de mogelijkheid om *nudges* steeds beter af te stemmen op specifieke

de systemen en de (...) onbetrouwbaarheid van het menselijk individu leidt dit tot een hoogst onveilige samenleving."

Dat technologie de ene vorm van veiligheid kan bevorderen en tegelijkertijd andere vormen kan ondergraven, laat ik zien aan de hand van twee voorbeelden. Het eerste is het Living Lab Stratumseind in Eindhoven, waar door middel van slimme objecten zoals lantaarnpalen met sensoren bedrijven en overheid proberen de fysieke veiligheid van het uitgaanspubliek te vergroten. Het tweede

—**Michiel Philippart** is oud-journalist en politicoloog. Hij is beleidsmedewerker van de Eerste Kamerfractie van GroenLinks en namens GroenLinks lid van Provinciale Staten van Noord-Brabant.

Rechtszaak tegen SyRI

De coalitie Bijvoorbaatver-dacht.nl voert momenteel een rechtszaak tegen SyRI en een publiekscampagne over de risicoprofilering van onverdachte burgers door de Nederlandse overheid. De rechtszaak is niet kansloos omdat SyRI op gespannen voet staat met rechtsstatelijke beginselen. Door het gebrek aan transparantie en doordat mensen zonder concrete verdenking worden doorgelicht, heeft het systeem kafkaëske trekken. De doelbinding bij het verwerken van persoonsgegevens – die in beginsel alleen mogen worden gebruikt voor het doel waarvoor ze zijn afgestaan of een daarmee verenigbaar doel – is ver te zoeken. Van dataminimalisatie is geen sprake: de verzamelde gegevens geven een behoorlijk compleet beeld van iemands leven. Ten slotte is onafhankelijk toezicht op het systeem niet gewaarborgd. Zowel de Raad van State als de Autoriteit Persoonsgegevens waren bijzonder kritisch op de vormgeving van SyRI, maar de wet is in zowel de Eerste als Tweede Kamer als hamerstuk afgedaan.

kenmerken van personen, zodat het bijvoorbeeld voor jongeren onaan-trekkelijk wordt gemaakt om in groepen samen te komen in een uitgaansstraat. Voor zulke *hypernudging* is het niet eens nodig om personen te identificeren. Camera's hoeven hen niet herkenbaar in beeld te brengen; het volstaat dat de software hen kan indelen in verfijnde categorieën. Deze vorm van manipulatie kan zich dus onttrekken aan de AVG, de Europese privacywetgeving.

Maar *hypernudging* tast ook de privacy aan. In de openbare ruimte betekent privacy niet zozeer dat we door anderen met rust gelaten worden, maar dat we onszelf kunnen zijn – binnen de grenzen van de wet – en zelf kunnen bepalen met wie we omgaan. Als er geen grenzen gesteld worden aan *nudging*, kan ook de grondwettelijke vrijheid van vergadering en betoging in het geding komen, en daarmee onze politieke veiligheid.

Goedgeluimd

Naast slimme lantaarnpalen staan op Stratumseind zogenaamde CityBeacons. Dit zijn futuristisch uitziende reclamezuilen met een groot beeldscherm, verschillende sensoren, een glasvezelverbinding en een wifi-router. Ze zijn cadeau gedaan door het gelijknamige bedrijf en via evenementenorganisator stichting Eindhoven 247 terechtgekomen in de binnenstad. “De mogelijkheden zijn eindeloos, maar we gebruiken maar een beperkt deel van de opties in Nederland in verband met wetgeving”, vertelt Richard Ponjee van Eindhoven 247 bij de lancering van de CityBeacons. “Er zitten ook camera's in die voldoen aan de kwaliteitseisen van de politie. Inclusief twee *audience tracking* camera's. Die kunnen een *heatmap* maken en zo een druktebeeld genereren. Ze kun-

nen ook onderscheid maken tussen mannen en vrouwen, en leeftijd. En of iemand goedgeluimd is of niet.”

Zo ver kwam het tot nu toe niet. De Autoriteit Persoonsgegevens benadrukt dat als mensen herkenbaar in beeld komen, er sprake is van verwerking van persoonsgegevens. Dat betekent dat de Europese privacywetgeving, de AVG, van toepassing is.

Gezichtsherkenning-camera's voor opsporing

Hoewel ze in Eindhoven onbenut blijven, roepen de mogelijkheden van de CityBeacons voor surveillance van passanten een belangrijke vraag op: hoe vrij wandelen we nog over straat als onze gangen worden gevolgd aan de hand van de signalen van onze smartphone of onze lichaamskenmerken? De vraag is niet hypothetisch want de AVG bevat uitzonderingen, met name voor politie en justitie. Het is goed voorstelbaar dat de inzet van automatische gezichtsherkenning mensen niet alleen van illegale, maar ook van legale activiteiten weerhoudt, zoals deelname aan demonstraties. Te meer omdat gezichtsherkenningsoftware niet onfeilbaar is: soms wordt de verkeerde persoon geïdentificeerd als verdachte. De huidige software bezit bovendien een discriminerende *bias*: bij vrouwen en niet-witte mensen is er een grotere kans op persoonsverwisseling. Tegenover de mogelijke voordelen van camera's met automatische gezichtsherkenning voor de fysieke veiligheid, staan dus aanmerkelijke nadelen voor de politieke en digitale veiligheid van burgers.

Schimmige profilering

Steeds meer overheidsinstanties, waaronder gemeenten, voorspellen door koppeling van grote databestanden het gedrag van hun inwoners, om

bijvoorbeeld schooluitval, criminaliteit en huiselijk geweld in te tomen. Zonder het te weten worden inwoners doorgelicht, waarbij onduidelijk is welke gegevens worden gebruikt, welke analyses worden uitgevoerd en hoe de algoritmen bepalen wie er tot een risico worden bestempeld. Het Systeem Risico Indicatie (SyRI) maakt zo'n profiel van individuele burgers, nog voordat zij ergens van worden verdacht.

SyRI staat onder verantwoordelijkheid van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en wordt ingezet om sociale zekerheids-, arbeids- en belastingfraude tegen te gaan. Op verzoek van de betrokken gemeentebesturen heeft SyRI specifieke wijken in onder andere Eindhoven, Capelle aan den IJssel, Rotterdam en Haarlem doorgelicht om potentiële fraudeurs te identificeren. "Over onze werkwijze geven we geen informatie", aldus een woordvoerder van het ministerie. Overheidsorganisaties als het UWV, de Sociale Verzekeringsbank en de Belastingdienst, maar ook gemeenten mogen grote bestanden met gegevens bij elkaar vegen en er het algoritme van SyRI op loslaten. Het algoritme wijst adressen aan waarop bewoners zich schuldig zouden kunnen maken aan fraude, nu of in de toekomst. Verdachte huishoudens worden verder onderzocht om bewijsmateriaal te verzamelen. Het is lastig gegevens te bedenken die niet voor SyRI kunnen worden gebruikt. Onderwijsgegevens, detentiegegevens, vergunningen, zorgverzekeringsgegevens en uitkeringsgegevens zijn slechts een kleine greep. De meldingen van verhoogd risico worden doorgespeeld naar politie, opsporings- of inspectiediensten. Toch is de effectiviteit van SyRI twijfelachtig. In 2019 meldde *de Volkskrant* zelfs dat er nog geen enkele fraudeur is gepakt.

Misbruik van overheidsvoorzieningen en belastingontduiking ondermijnen het maatschappelijk vertrouwen waarop onze sociale veiligheid is gebaseerd. Maar dat vertrouwen wordt ook ondermijnd als de overheid de inwoners van arme wijken stigmatiseert door SyRI juist op hen los te laten. De terughoudendheid die de burger van de overheid mag verwachten bij het koppelen van persoonsgegevens, gezien het doelbindingsvereiste, ontbreekt bij SyRI.

Van data bezeten overheid

Algoritmen voor voorspellende opsporing zoals SyRI kunnen bijdragen aan fysieke en sociale veiligheid, maar onze sociale, politieke en digitale veiligheid ondergraven. Dat gebeurt als de overheid bij de toepassing van de algoritmen te diep doordringt in het privéleven van onverdachte burgers, discriminatie toelaat of geen inzicht geeft in het gebruik en de weging van data door de algoritmen. Durven ouders nog om opvoedingsondersteuning te vragen als een overheidsalgoritme dit soort data gebruikt om risicojongeren in beeld te krijgen? Voel je je onder een van data bezeten overheid nog veilig genoeg om van je grondwettelijke vrijheden gebruik te maken?

Diezelfde vraag wordt opgeroepen door de technologie in Living Lab Stratumseind. Hoe vrij wandel je nog over straat als je proefkonijn bent van experimenten met gedragsbeïnvloeding via onbewuste prikkels? Zonder open debat over de grenzen aan (*hyper*)nudging belanden we op een hellend vlak, waarbij we achteraf moeten vaststellen dat er geen weg terug meer is. X

Dit artikel is een verkorte versie van een hoofdstuk uit de bundel *Handvest voor de Slimme Stad* van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, te bestellen of te downloaden via www.wbgl.nl/publicaties

Literatuur

Raad van State, 'Advies over het Ontwerpbesluit houdende regels voor fraudeaanpak door gegevensuitwisselingen en het effectief gebruik van binnen de overheid bekend zijnde gegevens (Besluit SyRI)'; Staatscourant 26306 2014. www.raadvanstaate.nl/@63143/w12-14-0102-iii

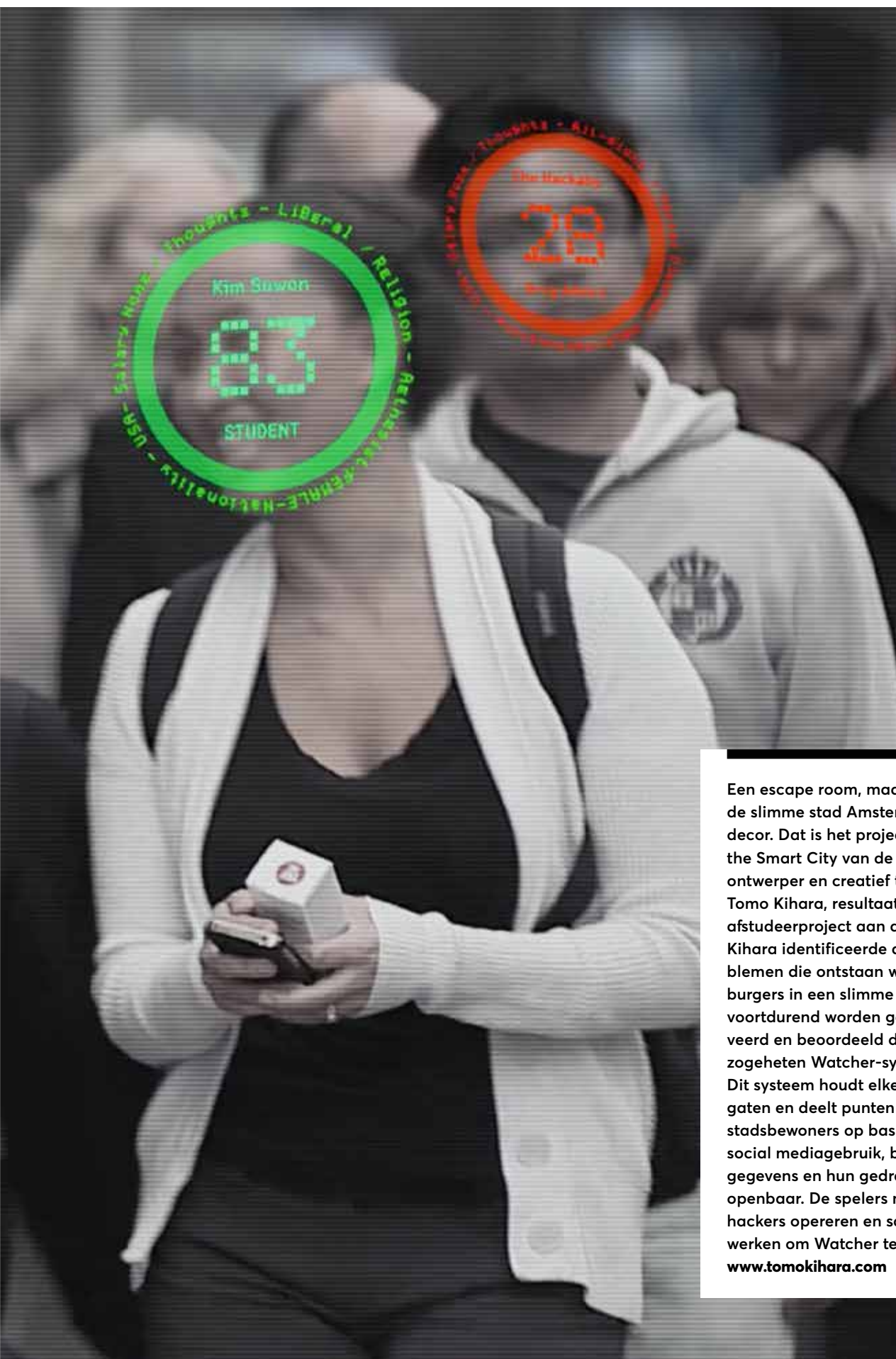
Van Dijk, M. 'Smart Society Eindhoven: de mogelijkheden van Citybeacons'; innovationorigins.com, 29 december 2017. <https://innovationorigins.com/nl/smart-society-eindhoven-de-mogelijkheden-van-citybeacons>

Februari, M. 'Die totale fraudeaanpak is niet veilig voor de burgers'; NRC Handelsblad, 7 oktober 2014. www.nrc.nl/nieuws/2014/10/07/die-totale-fraudeaanpak-is-niet-veilig-voor-de-bur-1425862-a33424

FNV: Staat moet stoppen met risicoprofileringsysteem SyRI; security.nl, 19 juli 2018 www.security.nl/posting/570528/FNV%3A+Staat+moet+stoppen+met+risicoprofileringsysteem+SyRI

In Beeld Escape the Smart City—Tomo Kihara, 2018

Een escape room, maar dan met de slimme stad Amsterdam als decor. Dat is het project *Escape the Smart City* van de Japanse ontwerper en creatief technoloog Tomo Kihara, resultaat van zijn afstudeerproject aan de TU Delft. Kihara identificeerde acht problemen die ontstaan wanneer burgers in een slimme stad voortdurend worden geobserveerd en beoordeeld door het zogeheten *Watcher*-systeem. Dit systeem houdt elke stap in de gaten en deelt punten uit aan stadsbewoners op basis van hun social mediagebruik, bankgegevens en hun gedrag in het openbaar. De spelers moeten als hackers opereren en samenwerken om *Watcher* te stoppen. www.tomokihara.com

Mogen mensen sleutelen aan het klimaat?

Wittere wolken, spiegels in de ruimte, kunstmatig aangelegde bossen, fabrieken die CO₂ uit de lucht trekken. Technieken om het klimaat te manipuleren en daarmee klimaatschade te beperken, winnen aan populariteit maar roepen tal van politieke vragen op. Want wie bepaalt of, hoe en waar de mens mag sleutelen aan het klimaat? En wie is verantwoordelijk voor de gevolgen?

door JEROEN OOMEN
illustratie FARHAD FOROUTANIAN

Dit najaar demonstreerden meer dan zeven miljoen mensen wereldwijd met dezelfde boodschap: de politieke elite verzaakt de klimaatverandering een halt toe te roepen en verslechtert daarmee de toekomstperspectieven van de volgende generatie.

Simpel gezegd faalt de politiek volgens de demonstranten in haar kerntaak: er is nog steeds geen sprake van noemenswaardig klimaatbeleid, of in ieder geval van significante vermindering van de uitstoot van schadelijke stoffen. Het uitblijven van emissiereducties wordt in de klimaatwetenschap ook gezien als een van de grootste politieke blunders ooit — met mogelijk honderden miljoenen doden of zelfs de ineenstorting van de menselijke beschaving tot gevolg. De paniek over de staat van het klimaat onder klimaatwetenschappers zorgt ervoor dat steeds meer van hen speculeren over alternatieve benaderingen van het klimaatprobleem. Een groeiende groep zoekt oplossingen in de vorm van *geo-engineering* of *climate engineering*: hoogtechnologische interventies om klimaatverandering tegen te gaan.

Klimaatverandering, stellen zij, zou in loop van de eenentwintigste eeuw dusdanig veel schade kunnen veroorzaken dat alleen risicovolle technologische interventies (die veel onverwachte en onwenselijke bijwerkingen zullen hebben) dit leed zouden kunnen verzachten.

Klimaatmanipulatie

Hoewel de aandacht voor *climate engineering* langzaam groeit, hebben de meeste mensen er nog nooit van gehoord. Ook politici en zelfs wetenschappers hebben vaak geen idee van de voorstellen die rondzingen. Veelzeggend is het feit dat er tot nog toe geen Nederlands woord is gevonden voor deze technologieën. Een veelgebruikte vertaling is 'klimaatmanipulatie'. En hoewel de negatieve connotatie van het woord manipulatie mij persoonlijk te sterk is, komt het daar wel op neer: het actief manipuleren van het klimaat om de ergste gevolgen van klimaatverandering tegen te gaan.

Deze manipulatie neemt twee vormen aan. Gechargeerd zou je kunnen zeggen dat de ene vorm zich bezighoudt met het bestrijden van de oorzaken en de andere met bestrijding van de symptomen. De oorzaakbestrijdende technieken, *carbon dioxide reduction* (CDR), berusten op een vrij simpele observatie: als de mens de gemiddelde temperatuur kan laten stijgen door broeikasgassen aan de atmosfeer toe te voegen, zou de mens ook in staat moeten zijn de temperatuur te laten dalen door broeikasgassen juist weer uit de atmosfeer te halen. Voorbeelden van oorzaak-

Het bemesten van oceanen met ijzer om de algengroei te stimuleren, kan bestaande ecosystemen ontregelen

bestrijdende maatregelen zijn het bouwen van machines en fabrieken om CO₂ uit de lucht te trekken, het (her)bebossen van gigantische gebieden, en het bemesten van de oceaan om met behulp van een toename van de algengroei meer CO₂ op te slaan in de zee. Symptoombestrijdende *climate engineering*, *solar radiation management* (SRM), probeert het klimaatstelsel zodanig te manipuleren dat de gevolgen van hoge broeikasgasconcentraties tot een minimum beperkt blijven. Hierbij draait het weer om een (natuurkundig) simpele observatie. Door de toename van CO₂ in de atmosfeer blijft meer energie in het klimaatstelsel hangen, waardoor de temperatuur stijgt. Als de toevoer van deze energie kan worden afgeremd (of de uitvoer van deze energie kan worden gestimuleerd), zou de gemiddelde temperatuur kunstmatig laag gehouden kunnen worden, ondanks stijgende hoeveelheden CO₂. SRM-technieken verhogen de reflectiviteit van de aarde, waardoor minder zonne-energie in het klimaatstelsel blijft hangen. Ook hiervoor worden veel verschillende technologieën onderzocht, variërend van spiegels in de ruimte, een stratosferische sluier van zwavel of krijtdeeltjes, of het verwitten van wolken, planten en infrastructuur.

Biomassa

Moeten we deze ingrepen wel willen? Zijn deze voorstellen überhaupt een mogelijke oplossing voor het klimaatprobleem? En *kunnen* we deze voorstellen ook uitvoeren?

Het simpelste antwoord is nee. Het vangen en opslaan van koolstofdioxide kan de ongebreidelde wereldwijde uitstoot niet compenseren. Diverse onderzoeken tonen aan dat de hoeveelheid CO₂ die realistisch gezien kan worden afgevangen, de voortdurende uitstoot niet kan compenseren. Daar komt bij dat alle voorgestelde methodes van CO₂-opvang en -opslag flinke nadelen hebben. *Direct air capture* (DAC), de directe vangst van CO₂

uit de atmosfeer, is duur en buitengewoon energie-intensief — geen optie als deze machines niet op duurzame energie zouden draaien, en niet economisch rendabel met de huidige prijzen van CO₂. *Ocean iron fertilisation*, het bemesten van oceanen met ijzer om voor meer algengroei te zorgen, is risicovol omdat het bestaande ecologische cycli kan onderbreken en zo hele ecosystemen kan ontregelen. Hetzelfde geldt eigenlijk voor groot-schalige (her)bebassing, omdat voedingstoffen- en watercycli veranderen door bebassing en ontbebassing. Zelfs bij herbebassing kan dit een probleem zijn, omdat het vaak lang geleden is dat bossen zijn gekapt en in de tussentijd nieuwe ecosystemen zijn ontstaan. *Bioenergy Carbon Capture and Storage* (BECCS), waarbij biomassa wordt verbouwd als brandstof waarvan de uitstoot meteen wordt afgevangen, is controversieel omdat het onduidelijk is hoeveel klimaatwinst het daadwerkelijk oplevert en ten koste van welke gevolgen. Mag de teelt van biomassa voor BECCS bijvoorbeeld ten koste gaan van de teelt van voedselgewassen? Gaat via BECCS klimaatbeleid van rijke landen niet over de rug van arme gemeenschappen in het zuiden? Daarbij komt dat het niet eenvoudig is om CO₂ op te slaan.

Ook het beperken van de toevloed van zonne-energie in het klimaat is geen 'oplossing'. *Solar radiation management*, het kunstmatig afkoelen van de aarde, is omgeven door controverse en onzekerheid. Ingrijpen in het klimaatstelsel kan grote gevolgen hebben die zich niet goed laten voorspellen. Regenvalpatronen, en dan vooral moessonregens, kunnen ontregeld raken — met lokaal enorme overstromingen en droogte tot gevolg. Bepaalde delen van de aarde kunnen afkoelen, terwijl dat voor andere plekken veel minder geldt. Deze onzekere en ongelijke effecten kunnen, zeker in combinatie met de vraag wie de ontwikkeling en implementatie van zo'n technologie beheerst, tot grote poli-

tieke spanningen leiden. Niet voor niets stelde Edward Teller, de intellectuele vader van de waterstofbom, ooit dat conflict over de manipulatie van het weer waarschijnlijk de laatste oorlog op aarde zou veroorzaken.

Toch zullen we ons serieus moeten afvragen hoe deze grote nadelen zich verhouden tot het te verwachten leed door klimaatverandering als we niet ingrijpen. Oftewel, zoals de vele voorstanders van onderzoek naar *climate engineering* stellen: we zullen een wereld met veel klimaatverandering moeten afwegen tegen een wereld met minder klimaatverandering maar wel met de nadelen van *climate engineering*. Wat is erger? En wie bepaalt wat erger is?

Toekomstige generaties

Het leidt geen twijfel dat *climate engineering* problematisch is, maar in theorie – en dit is nog een open vraag – zouden sommige van deze technologieën, of sommige combinaties ervan, de klimaatschade kunnen beperken. In de wereldwijde politiek begint *climate engineering* vrijwel ongezien al een grote rol te spelen. Speculatieve aannames over significante CO₂-vangst zijn onderdeel van bijna alle grote klimaatprojecties van het IPCC. De politiek dominante doelen van 1.5 en 2 graden opwarming zijn realistisch gezien eigenlijk alleen nog haalbaar met aanzienlijke CO₂-opvang en -opslag. In het recente rapport van het IPCC over het 1.5 graden-doel bijvoorbeeld worden vier mogelijke scenario's uitgewerkt om de opwarming onder de 1.5 graden te houden, die alle in meer of mindere mate uitgaan van CO₂-vangst en -opslag. In dit rapport wordt zelfs expliciet melding gemaakt van SRM, met de aantekening dat er dan nog een hoop politieke en morele vragen te beantwoorden zijn. De toename in politieke aantrekkingskracht roept de vraag op hoe we ons, als politicus, als wetenschapper, als beleidsmaker of als

burger, moeten opstellen tegenover deze riskante technologieën.

De belangrijkste vragen over CDR en SRM zijn politiek en moreel van aard. Hoewel technologische en wetenschappelijke onzekerheden serieuze beperkingen vormen voor de potentie van *climate engineering*, draaien de meest fundamentele vragen om de inbedding van deze nieuwe technologieën in de echte wereld. Wie bepaalt hoe de voorgestelde technologieën worden geïmplementeerd? Hoe wordt deze zeggenschap procedureel geregeld? En hoe steken CO₂-opslag of SRM commercieel en politiek in elkaar? Maar ook vragen over intergenerationele ethiek, zoals de vraag of het acceptabel is om toekomstige generaties op te zadelen met klimaatverplichtingen ten gevolge van huidige beleidskeuzes, en het risico dat deze klimaatmanipulaties de bereidheid om fundamenteel klimaatbeleid te voeren verminderen, spelen een grote rol. Met alléén een technologische fix kunnen we het klimaat immers niet redden; fundamentele vermindering van de CO₂-uitstoot bijvoorbeeld blijft noodzakelijk om de doelen van 'Parijs' te halen. Op deze vragen is geen eenduidig antwoord te geven. Het zijn dan ook ten diepste politieke vragen: onder welke voorwaarden vinden we wat voor soort klimaatbeleid acceptabel? Toch kunnen we een aantal uitgangspunten formuleren. Zo heeft het *Oxford Geoengineering Programme* vijf vuistregels – beter bekend als de *Oxford Principles* – ontwikkeld voor het nadenken over klimaatmodificatie.

Deze vijf regels zouden de absolute basis moeten zijn voor het denken over klimaatmanipulaties. Allemaal redeneren ze vanuit dezelfde centrale overtuiging: klimaatmanipulaties moeten ten dienste staan van zoveel mogelijk mensen, en moeten ook zo worden ingericht.

Politieke afwegingen

Zolang noemenswaardig klimaatbeleid uitblijft, zal *climate engineering* →

Oxford Principles

- 1** Het moet gereguleerd worden als een *publiek goed*, wat betekent dat commerciële belangen nooit leidend mogen zijn;
- 2** Het publiek moet betrokken worden bij besluitvorming rond deze technologieën;
- 3** Onderzoek naar deze technologieën moet onder een breed publiek bekend gemaakt worden, en de resultaten ook;
- 4** Er moeten onafhankelijke beoordelingen zijn van de impact van de technologieën;
- 5** Voor de implementatie van de technologieën moet beleid worden gemaakt.

aantrekkingskracht blijven winnen. Maar dit zal *climate engineering* niet minder controversieel maken – integendeel. De risicovolle ingrepen in het klimaat die de genoemde technologieën voorstaan, zullen voor veel mensen sterk problematisch blijven en niet in lijn met de rol die zij zien weggelegd voor de mens op aarde. Politieke afwegingen over bijvoorbeeld landgebruik en macht zijn inherent aan het klimaatdebat, en verdwijnen niet opeens door technologische ingrepen. Als samenleving hebben we vaak de neiging om technologische ontwikkelingen te verwijzen naar het rijk van de wetenschap of van de ondernemers. Maar als we van mening zijn dat klimaatmanipulaties op een democratische manier ten dienste moeten staan van *alle* mensen, wordt meteen duidelijk dat *climate engineering* in eerste instantie een politieke vraag is. Daarmee komt een aantal verdere eisen aan het licht. Doordat de technologieën onderling verschillen is het onmogelijk om voor *climate engineering* een *one size fits all*-beleid te ontwikkelen. SRM-maatregelen zoals de stratosferische krijtsluier roepen direct vragen op over democratie. Kan een technologie die realistisch gezien enkel technocratisch bestuurd kan worden, democratisch zijn? Kunnen we ons voorstellen dat internationale besluitvorming hierover recht doet aan de wensen en overtuigingen van zeer uiteenlopende landen en gemeenschappen? Dit vereist een diepgravende politieke en maatschappelijke discussie over wiens autoriteit hier legitiem over kan oordelen.

CDR-maatregelen aan de andere kant vragen om openheid over hun effecten op wereldwijde machtsverhoudingen. Interventies zoals (her)bebossing en BECCS bijvoorbeeld draaien om toegang tot land en relaties tussen lokale gemeenschappen en de internationale politiek, aangezien het land dat nodig is voor deze ingrepen vrijwel altijd al een andere bestemming heeft. Ook de stil-

zwijgende aanname dat negatieve emissies onderdeel zijn van klimaatbeleid moet openlijker worden besproken, omdat deze aannames de noodzakelijke veranderingen van het energiesysteem kunnen vertragen.

Politieke vragen moeten kortom leidend zijn bij de ontwikkeling van deze technologieën. Een eerste doel moet zijn om kennis — en de bijbehorende *politieke* overwegingen — onder politici en burgers te verspreiden, in plaats van deze te centraliseren onder wetenschappers en topdiplomaten. Ten tweede moet zichtbaar worden op welke manieren de *mogelijkheid* van deze technologieën het klimaatbeleid nu al beïnvloedt — en mag deze niet leiden tot lakser klimaatbeleid. Ten derde moet consequent gezocht worden naar mogelijkheden om het publieke debat hierover te stimuleren, waarbij politieke en morele vragen leidend gemaakt worden — en niet de wetenschappelijke ‘feiten’. Dit begint bij politici die stelling nemen, wetenschappers die openheid van zaken geven, milieuorganisaties die actievoeren, en politieke partijen die het debat aanzwengelen. In andere landen heeft de politiek al stelling genomen. Zo hebben regering en parlement in het Verenigd Koninkrijk zich achter de Oxford Principles geschaard. Het zou bij een partij als GroenLinks passen om op zijn minst dit voorbeeld te volgen.

Het allerbelangrijkste is echter de *mindset* wat betreft klimaatmanipulaties. Natuurlijk bieden ze mogelijkheden, en natuurlijk brengen ze ook risico's met zich mee. Dat is een gegeven. Wat geen gegeven is, is de rol die ze zullen vervullen in de mondiale én nationale klimaatpolitiek. Deze rol wordt vastgesteld door het politieke en morele debat in de samenleving. Een debat dat we nu moeten voeren. X

'Kleine speler'

Premier Rutte was overduidelijk erg trots, toen hij in september tijdens de VN-klimaatweek in New York vertelde dat Nederland maar liefst 600 miljoen euro uitgeeft aan het tegengaan van klimaatverandering. Deze blijde boodschap ging gepaard met een dringende oproep aan andere landen om zich net zo voorbeeldig te gedragen als Nederland, dat als 'kleine speler' in zijn eentje geen verschil kan maken. Voor het gemak liet Rutte maar even achterwege dat zijn regering meer dan het dubbele, namelijk 1,5 miljard, uitgeeft aan het ondersteunen van bedrijven die wereldwijd geld verdienen in de fossiele industrie.

Al eeuwen is Nederland verschrikkelijk goed in de internationale handel. Onze economie is groter dan die van Indonesië, we zijn deel van het grootste handelsblok ter wereld en onze kolen- en oliehavens zijn de grootste van Europa. Het World Economic Forum becijferde dat onze economie de meest concurrerende van heel Europa is. Best fors voor een 'kleine speler'.

Dit alles danken we voor een groot deel aan overheidsbeleid dat bedrijven op allerlei manieren ruim baan geeft. Ondernemen over de grenzen gaat vaak gepaard met flinke financiële risico's. En als het project interessant genoeg is maar relatief grote financieringsrisico's met zich meebrengt, wil de Nederlandse overheid bedrijven graag tegen die risico's verzekeren. Zonder deze zogeheten exportkredietverzekering krijgt een project geen financiering van de bank. We hebben het hier over een verzekering namens ons allemaal, die in theorie naar alle bedrijfssectoren kan gaan maar in praktijk voornamelijk fossiele initiatieven ondersteunt, zoals nieuwe olie- en gasprojecten.

Onze concurrentiepositie krijgt consequent prioriteit boven klimaat en mensenrechten. Dit is nodig, zo horen we doorgaans, anders kost dit

banen. Maar er is geen berekening te vinden die laat zien hoeveel werkgelegenheid dan verloren zou gaan. Of wat er zou gebeuren als we de verzekering van de overheid alleen inzetten voor duurzame ondernemingen die geen handeldrijven over de rug van mens, milieu en klimaat. Wat ik wel weet, is dat er geen plan is om onze steun aan fossiele handel te stoppen.

Dat is niet alleen onverdedigbaar vanuit klimaatperspectief, maar ook een enorme gemiste kans. Als we dan toch een risico-dekkend instrument hebben, waarom zetten we dat dan niet volop in om bedrijven te steunen in de transitie naar een duurzame wereldeconomie?

Onze multinationals laten overal hun voetafdruk achter; van de verbrande bossen in de Amazone tot de overstroomde delta's van Azië. Ons huidige buitenlandbeleid is rampzalig voor mens en milieu wereldwijd. Het mooie is dat het ook anders kan: door klimaatbeleid te combineren met handelsbeleid, te stoppen met het actief bevorderen van fossiel en door onze exportfinanciering juist in dienst te stellen van de transitie naar een duurzame samenleving, kunnen we een positief verschil maken in de wereld.

Klimaat zal een van de belangrijke verkiezingsthema's zijn in 2021. Nederlands buitenlandbeleid moet gestoeld zijn op internationale afspraken over klimaat en mensenrechten, dus we moeten onze innovatieve kennis en bedrijvigheid inzetten voor de vernieuwing die de wereld nodig heeft. Pluk daarvoor als eerste het laaghangende fruit: beloon alleen nog maar internationaal risicovol ondernemen voor een fossielvrije toekomst. X

DANIËLLE HIRSCH

STUDEERDE

Milieu-economie aan de Universiteit van Amsterdam

WERKTE

Als internationaal milieuconsultant adviseerde zij lokale en nationale overheden in Nederland, Latijns-Amerika, Centraal en Zuid-Azië en Oost- en West-Afrika. Woonde in Kenia, Mexico en Paraguay.

IS NU

Directeur van milieu- en mensenrechtenorganisatie Both ENDS, dat met een wereldwijd netwerk van maatschappelijke organisaties werkt aan de transitie naar duurzame en eerlijke maatschappijen.

EN OOK

Bestuurslid van het Netherlands Water Partnership, Fellow bij het Donella Meadows Leadership Program en Member Sustainability Advisory Board ABN AMRO MeesPierson.

Als bedrijven blijven investeren in het ontginnen van olievelden, kolencentrales of ontbossing, weten we zeker dat we de klimaatdoelen niet gaan halen. Europese regels om duurzame investeringen af te dwingen zijn dan ook hard nodig. Deze regels moeten niet alleen alle investeringen langs een duurzaamheidsmeetlat leggen, maar ook in kaart brengen met welke investeringen we direct moeten stoppen. Helaas staan gevestigde belangen echte maatregelen tot nu toe in de weg.

door BAS EICKHOUT EN VINCENT HURKENS *illustratie* FARHAD FOROUTANIAN

Een beter milieu zonder groen

—Bas Eickhout is Europarlementariër voor GroenLinks.
—Vincent Hurkens is senior beleidsmedewerker voor de GroenLinks-delegatie in het Europees Parlement.

De wereld heeft zich verbonden aan het Parijs-akkoord om de opwarming van de aarde te beperken tot ruim onder de 2 graden celcius. Ook is er overeenstemming over de duurzame ontwikkelingsdoelen. Voor de transitie naar die noodzakelijke duurzame economie is de financiële sector onmisbaar. Investeren van nu zijn bepalend voor onze toekomst. Als bedrijven blijven investeren in het ontginnen van olievelden, kolencentrales of ontbossing, weten we zeker dat we over twintig of dertig jaar bij lange na niet in de buurt komen van de klimaatdoelen die we vandaag hebben gesteld. Klimaatverandering en andere ecologische bedreigingen brengen bovendien grote financiële risico's met zich mee. De fysieke gevolgen van klimaatverandering, zoals overstromingen of extreme

droogte, kunnen bedrijven de das om doen. Tussen 1980 en 2017 bedroeg de geschatte schade gerelateerd aan extreem weer in de EU 453 miljard euro. De omvang van deze financiële schade betekent dat klimaatverandering, als risico's niet of onvolledig worden ingeschat, de gezondheid en stabiliteit van instellingen zoals banken, verzekeraars en pensioenfondsen en zelfs het financiële stelsel als geheel kan aantasten. Maar ook strenger klimaatbeleid en steeds goedkopere duurzame energie betekenen dat fossiele investeringen sterk in waarde kunnen dalen. Zowel voor de toekomst van onze leefomgeving als voor financiële stabiliteit is het dan ook terecht dat het Parijs-akkoord financiële stromen in lijn wil brengen met het beperken van opwarming.

De EU wil een leidersrol op zich

nemen bij het verduurzamen van de financiële markten. Door snel te handelen zouden Europese regels op dit vlak tot wereldwijde standaard kunnen worden. De Europese Commissie heeft hiertoe een actieplan gepresenteerd en ik ben in het Europees Parlement als rapporteur verantwoordelijk voor de eerste stap van dit actieplan: een EU-classificatiesysteem voor duurzame activiteiten. Door publiek vast te stellen welk soort economische activiteiten wel en niet bijdragen aan de

een duurzame richting sturen. Recentelijk liet de nieuwe voorzitter van de Europese Centrale Bank Christine Lagarde weten dat ze het nieuwe EU-classificatiesysteem wil gaan gebruiken voor de opkoopprogramma's van de ECB. Ook ligt het voor de hand dat dit het uitgangspunt wordt voor projecten die de Europese Investeringsbank financiert.

Als Europese definities daadwerkelijk de nieuwe standaard bepalen voor beleggers, zou dit moeten leiden

tot meer en goedkoper kapitaal voor duurzame investeringen en ook minder en duurder kapitaal voor vervuillende investeringen. Om zich te verzekeren van voldoende financiering, zullen nieuwe activiteiten van bedrijven dus zoveel mogelijk aan duurzaamheidseisen moeten voldoen. Maar het is vooral ook een nuttig instrument om bedrijven in de reële economie via druk van aandeelhouders aan te sporen tot een snellere overgang naar duurzaam gedrag. →

kan niet investeren

groene transitie, maakt de politiek duidelijk waar bedrijven én burgers in zouden moeten investeren.

Belastingvoordelen voor groenspaarders

Daarnaast is het plan om op basis van dit classificatiesysteem onder andere duurzaamheidslabels voor financiële producten zoals aandelenfondsen, verzekeringspolissen of pensioenspaarproducten en standaarden voor 'groene obligaties' te ontwikkelen. Ook kan de classificatie gebruikt worden om meer transparantie af te dwingen voor publieke en private investeringen. Nationale belastingvoordelen voor groenspaarders of regels voor Europese subsidies en publieke investeringsbanken kunnen met deze classificatie investeringen in

Duurzame minderheid

Problematisch is dat de Europese Commissie zich alleen wil richten op de kleine minderheid van de investeringen die in de buurt komen van de vastgestelde duurzaamheidsdefinities. In de behandeling van de wet voor een EU-classificatiesysteem is dit een van de grote strijdpunten.

Ieder bedrijf en iedere politicus pretendeert voorstander te zijn van duurzaam investeren. Maar zodra er bindende regels worden voorgesteld, komen de verschillende belangen aan de oppervlakte. Beursgenoteerde bedrijven zijn bang dat ze regels opgelegd krijgen die hun vrijheid inperken om aan goedkope financiering te komen. Verschillende bedrijfstakken, van de papierindustrie tot de chemische sector, willen dat hun activiteiten als 'duurzaam' aangemerkt worden, terwijl bijvoorbeeld oliebedrijven vooral willen voorkomen dat zo min mogelijk van hun activiteiten als 'schadelijk' worden bestempeld. Veel financiële instellingen willen zoveel mogelijk zelfregulering over welke financiële producten zij als 'duurzaam' verkopen. Ook zijn ze bang voor teveel kosten om aan rapportageverplichtingen te voldoen.

Er is groeiend animo bij particuliere en institutionele beleggers om hun geld in maatschappelijk verantwoorde en duurzame activiteiten te stoppen. Daarvoor is aanbod genoeg: van beleggingsfondsen die bedrijven uitsluiten die mensenrechten schenden, pensioenfondsen die hun stem als aandeelhouder gebruiken voor duurzame verandering van bedrijven, tot groenfondsen die hun geld in duurzame energie investeren. Maar ondanks toenemende interesse voor dit soort investeringen, is volgens een ruwe schatting van de technische expertgroep van de Europese Commissie slechts rond de vijf procent duurzaam te noemen volgens de criteria uit het voorstel voor het nieuwe Europese classificatiesysteem. Volgens die criteria zou een economi-

sche activiteit waarin geïnvesteerd wordt enerzijds voldoende moeten bijdragen aan milieudoelstellingen zoals klimaatmitigatie, het circulair maken van productieprocessen of het verbeteren van de biodiversiteit. Tegelijk moet een investering geen enkele substantiële schade aanrichten aan het milieu en breed geaccepteerde internationale normen voor mensenrechten respecteren. Op die kleine minderheid wil de Europese Commissie dat het classificatiesysteem voor duurzame investeringen wordt gericht.

Onerlijk

Als we de klimaatopgave serieus nemen, is het zeer onlogisch om Europees beleid alleen op investeringen te concentreren die nu al enige vorm van duurzaamheidsscreening kennen en zullen we het volledige financiële stelsel tegen het licht moeten houden. Het is zelfs oneerlijk voor de aanbieders van duurzame beleggingen: zij moeten zich verantwoorden op hun investeringen duurzaam zijn terwijl aanbieders van niet-duurzame beleggingen dat niet hoeven.

Daar waar ik voorstelde om alle investeringen langs een duurzaamheidsmeetlat te leggen, ondervond ik grote weerstand van christendemocratische en liberale fracties. In hun optiek zijn regels voor duurzaam beleggen een hobby waar je de rest van de 'gewone' economie niet mee moet lastigvallen. Een meerderheid van het Europees Parlement stemde uiteindelijk in met een compromis waarin aanbieders van financiële producten die niet als 'duurzaam' worden verkocht, niet helemaal vrijuit gaan, maar wel relatief eenvoudig onder regelgeving kunnen uitkomen. De nationale regeringen hebben de nieuwe regels in hun standpunt echter tot alleen duurzame financiële producten beperkt waardoor het overgrote deel van de markt geen duurzaamheidstoets zou krijgen. Dit belooft een moeilijke discussie te

Om zich te verzekeren van voldoende financiering, zullen nieuwe activiteiten van bedrijven dus zoveel mogelijk aan duurzaamheidseisen moeten voldoen

worden in de onderhandelingen tussen het Europees Parlement en de lidstaten die van start zijn gegaan.

Groen en bruin

Een ander ontbrekend element in het actieplan van de Europese Commissie is om naast een categorie van duurzame investeringen ook de meest schadelijke activiteiten in kaart te brengen: het soort investeringen waar we juist zo snel mogelijk mee moeten stoppen. De financiering van investeringen in kolen begint al in het nauw te raken, maar veel andere schadelijke activiteiten, zoals intensivering van de landbouw, verbrandingsmotoren van auto's of extra luchtvaart, zijn nog niet publiekelijk als 'bruine' investeringen gelabeld. Het is dweilen met de kraan open als de EU zich enerzijds uitspreekt over welke economische investeringen duurzaam zijn en anderzijds stil blijft over het soort investeringen die klimaatverandering bij uitstek aanjagen.

Mijn poging om ook 'bruine' economische activiteiten toe te voegen aan dit voorstel stuitte op hevige

weerstand. Het zou de financiering van 'de reële economie' (de productie van materiële goederen en niet-financiële diensten) in gevaar brengen, zo schreven de vertegenwoordigers van de Europese industrieoepels en het MKB. Dat Europees beleid inderdaad impact zou hebben op de reële economie (lees: de financiering van vervuilende activiteiten) was blijkbaar niet de bedoeling. Maar waarom zouden we regels voor de verduurzaming van de financiële sector maken als ze geen daadwerkelijke invloed mogen hebben? Helaas vonden dit soort argumenten wel gehoor bij een krappe rechtse meerderheid van Europarlementariërs. Het in kaart brengen van vervuilende investeringen is nu verwaterd tot een onderzoek in 2021.

Ondanks de welkome stap van de Europese Commissie om een agenda voor *sustainable finance* te lanceren, staan gevestigde belangen tot nu toe in de weg van ambitieuzere stappen. De start van de nieuwe Europese Commissie van Commissievoorzitter Ursula von der Leyen biedt echter kansen. Een Europese campagne waarin klimaatverandering en duurzaamheid een grote rol speelden en groene partijen en bewegingen wonen, zou zich moeten vertalen in een ambitieuzer beleid op de verduurzaming van de financiële sector. Het biedt hoop dat de nieuwe Commissievoorzitter de vergroening van de financiële sector een plek heeft gegeven in haar politieke programma voor de komende vijf jaar.

Geen vervanging voor klimaatbeleid

Het aanpakken van klimaatverandering en andere duurzaamheidsuitdagingen via de financiële sector is een indirecte route, en geen vervanging voor het beprijzen van de uitstoot van broeikasgassen en veel strenger klimaatbeleid in alle relevante sectoren van de industrie, van landbouw tot transport. Dat laatste moet de komende jaren topprioriteit worden

voor de EU. In een ideale wereld hebben we duurzaamheidsregels voor de financiële sector niet eens nodig. Als de politiek wereldwijd zou kiezen voor daadkrachtige duurzaamheidswetten voor alle sectoren, zouden schadelijke economische activiteiten vanzelf verdwijnen. Of als de prijs van zogenoemde 'externe kosten' zoals gezondheidsschade, klimaatverandering of schade aan de biodiversiteit volledig geïntegreerd zouden zijn in de prijs van ieder product of dienst, zouden investeerders simpelweg geen brood zien in vervuilende economische activiteiten. Maar we leven niet in een ideale wereld. Ik heb niet de illusie dat binnen afzienbare tijd de volledige kosten van vervuiling, uitstoot en grondstoffengebruik in alle prijzen zijn opgenomen. Daarom moeten we alles op alles zetten om ook in het financiële systeem de juiste prikkels in te bouwen zodat we de geldstromen nu verleggen: van investeringen die opwarming aanjagen naar investeringen die ons op het spoor zetten van een duurzame samenleving. X

In 2020 publiceert **Wetenschappelijk Bureau GroenLinks** een bundel met een aantal voorstellen voor de verduurzaming van het geldstelsel, waarin ook aandacht is voor duurzame investeringen.

Verkleedpartij

Als ik in de stad mensen zie lopen met in beide handen enorme tassen van de Primark, bekruipt mij een machteloze kwaadheid. In plaats van ze toe te schreeuwen: 'doe dat nou niet', loop ik gegeneerd verder. Ik voel me een anachronistische activist,

die niet begrijpt dat er mensen zijn die iedere week iets nieuws willen kopen en dragen, als uitdrukking van onze vrijheid – bijna als mensenrecht. Zelfonderzoek leert dat ik nog gevormd ben door de gedachte dat kleding een gebruiksartikel is en geen verbruiksartikel. Mijn vader heeft de hogere textielschool doorlopen. Zijn leven lang zou hij stoffen tussen zijn vingers nemen om te voelen of ze goed waren. Ik heb dat overgenomen van hem. Niets zo mooi als een goed geweven stof. Ooit heb ik op de middelbare school een vermaakte broek gedragen van degelijke zwarte lakenstof, met destijds modieuze wijd uitlopende pijpen maar afkomstig van een oud ambtskostuum van een diplomaat dat mijn moeder op een veiling had gekocht. Ik moet er aan denken als ik de verkleedpartij op Prinsjesdag zie. Waarom niet weer het ambtskostuum invoeren, in plaats van ieder jaar weer nieuwe gekkigheid met politieke boodschappen laten ontwerpen – zo'n slecht voorbeeld in een tijd die om duurzaam gedrag roept.

Stijliconen van weleer konden het zich veroorloven om er een leven lang hetzelfde uit te zien. Vandaag de dag wil het overgrote deel van de mensheid, aangemoedigd door hedendaagse *fashionista's*, juist het liefst iedere week iets anders. En dus moet mode steeds goedkoper, iets waar ketens als Primark – symbool geworden voor de vluchtige kledingindustrie – gretig op insprongen. Zo kregen we naast een boterberg een textielberg. De wereld voeden is nog steeds een probleem, maar de wereld

kleden zou dat niet moeten zijn. Er zijn schrikbarende cijfers over de kilo's textiel die ongedragen vernietigd worden. Met veel moeite worden convenanten met de kledingindustrie gesloten en toch hangen er iedere drie weken nieuwe collecties in de rekken. Over de productieprocessen, arbeidsomstandigheden en lonen komt mondjesmaat zorgwekkend nieuws naar buiten. Op straat puilen de kledingbakken met weggegooid textiel uit, om ons schuldgevoel te dempen: de kleding die wij afkeuren, komt toch nog goed terecht? Wat is het probleem?

Ik heb wel eens geflirt met de gedachte een duurzame kledinglijn op te zetten. Die zijn er inmiddels gelukkig wel. Maar veel en veel belangrijker is de moeizame weg terug: meer willen betalen voor kleding die langer mee gaat. Voor doorgewinterde politieke activisten is het verleidelijk en in zekere zin ook gemakkelijk om de kledingindustrie aan te klagen. Maar daarmee zijn we er niet. Want onze persoonlijke identiteit lijkt steeds nauwer verbonden met wat onze kledingkeuze uitstraalt. Ook al zien veel mensen er sombermakend hetzelfde uit; het feit dat jij deze week uit het overaanbod weer net dat ene T-shirt uit de rekken hebt kunnen vissen, geeft een prettig gevoel. De voldoening duurt slechts kort, maar is toch fijn. Ga er als politieke partij maar aanstaan dat te willen veranderen.

Misschien toch een strategie om de Primark terug te dringen uit het straatbeeld? X

ANDRÉE VAN ES

1981 – 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 – 2014

Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

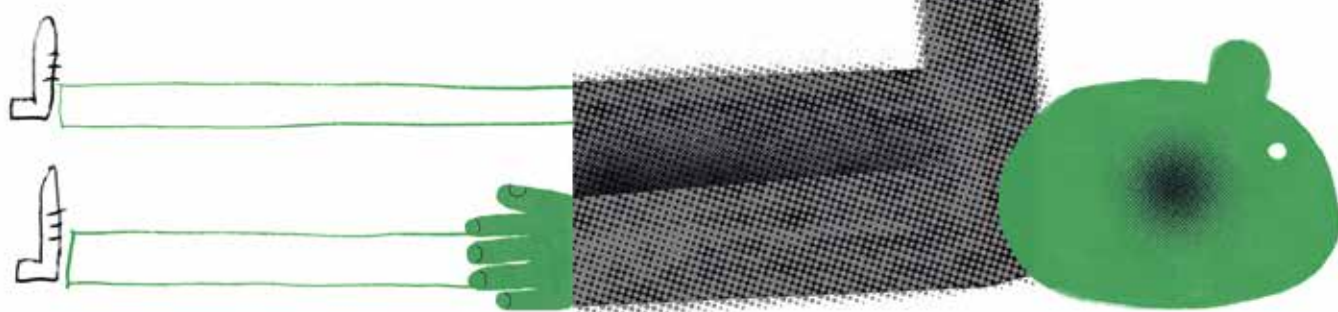
Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

Voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.

Wat trekken we aan?

Hoe onze nieuwe outfits de planeet beschadigen

De verleidelijke modewereld kent een paar onprettige bijkomstigheden. Zo is de textielindustrie een van de grootste vervuilers ter wereld. Enorme hoeveelheden goedkope kleren worden tegen hoge milieu- en ethische kosten geproduceerd, en dat met een snelheid die in nog geen vijftien jaar is verdubbeld. Het productiemodel, dat uitgaat van 'nemen, maken, weggooien' is rijp voor een transformatie. Zijn we in 2049 klaar voor een circulaire textieleconomie?

Door SILJA KUDEL Illustraties KLAAS VERPLANGKE

—Silja Kudel is een Australische freelance journaliste, gevestigd in Helsinki.

De zestienjarige Anna K. uit Finland is een typische Europese modeconsument. Zoals veel tieners doet ze niets liever dan haar garderobe regelmatig uitbreiden met hippe *streetwear* en gloednieuwe accessoires. Als middelbare scholier met een kleine beurs geeft ze de voorkeur aan goedkope merken, gaat ze zich in de winteropruiming te buiten aan koopjes, en trakteert ze zichzelf regelmatig op impulsaankopen die ze misschien maar één keer draagt.

Natuurlijk, Anna ziet er hip uit in haar T-shirt met glitters, skinny jeans en gladiatorsandalen met dikke zolen. Maar dat hippe uiterlijk heeft een prijskaartje dat de aarde zich niet langer kan veroorloven.

Om Anna's katoenen T-shirt maar eens te noemen, waaraan bijna drieduizend liter water is verspild voordat het ook maar een wasmachine

vanbinnen zag. Het T-shirt laat ook nog een giftig spoor achter. Ruwweg drie procent van alle landbouwgrond die de wereld rijk is, wordt beplant met katoen, terwijl het verbouwen van katoen zestien procent van het gebruik van insecticiden en zeven procent van alle onkruidverdelgers voor zijn rekening neemt. Biologische katoen – hoewel ook die veel water verbruikt – is een duurzamer alternatief, maar op dit moment beslaat het maar een procent van de jaarlijkse katoenopbrengst.

Giftige cocktail

De glimmende print op Anna's T-shirt valt om twee redenen op: hij geeft haar uiterlijk iets opzichtigs, maar bovendien duidt hij op de aanwezigheid van giftige ftalaten. Ook de indigo-kleurstof is een giftige cocktail. De felle kleuren en aantrekkelijke patronen die op tal van kleding prijken, kunnen alleen worden verkregen met zware metalen zoals koper, arseen en lood, tezamen met gevaarlijke chemicaliën als nonylfenoethoxylaten (NPE's).

De textielindustrie behoort tot de grootste vervuilers van drinkwater ter wereld, waarbij het verven en de bewerking van textiel twintig procent van alle industriële watervervuiling voor zijn rekening neemt. Ondanks initiatieven als de Detox-campagne van Greenpeace, waarbij druk werd uitgeoefend op de textielreuzen om over te gaan op nultuitstoot van gevaarlijke chemicaliën, gaat de toepassing van giftige bestanddelen bij gebrek aan wereldwijde strenge regels gewoon door.

Dat brengt ons bij het 'Made in Bangladesh'-merkje op Anna's goedkope skinny jeans. Veel textielbedrijven hebben hun productie verplaatst naar fabrieken in ontwikkelingslanden die het niet zo nauw nemen met milieuregels. Gevaarlijke chemicaliën worden vaak onbehandeld op open water geloosd, waar ze het grondwater besmetten met milieuverontreinigende stoffen die niet-afbreekbaar zijn, kanker kunnen verwekken of de

menselijke hormoonhuishouding kunnen verstoren.

Daarnaast zijn lagelonenlanden berucht om het schenden van het arbeidsrecht. Naar schatting vervaardigen ieder jaar veertig miljoen mensen 150 miljard kledingstukken in 250.000 fabrieken en modeateliers, waar talloze arbeiders fundamentele rechten, een eerlijk loon en fatsoenlijke arbeidsomstandigheden wordt ontzegd. Onveilige werkomstandigheden zijn wijdverbreid in de bedrijfstak, ook na incidenten als de Rana Plaza-ramp in Bangladesh in 2013 waar meer dan duizend werknemers om het leven kwamen toen het gebouw instortte. En hoewel een 'Made in Europe'-merkje misschien wijst op betere arbeidsomstandigheden, worden veel textielarbeiders in Oost- en Zuidoost-Europa eveneens geconfronteerd met armoede, gevaarlijke arbeidsomstandigheden en vormen van uitbuiting, zoals verplicht overwerken.

Aangezien textielfabrieken zich doorgaans op grote afstand bevinden van de welvarende consumentenmarkten, reist veel kleding over enorme afstanden op olieslurpende, CO₂-uitstotende schepen, vliegtuigen en vrachtwagens. Anna's skinny jeans hebben de halve wereld gezien, van Bangladesh naar Finland, zo'n 6000 kilometer verderop. Toch kost deze reis belachelijk weinig – ruwweg twintig cent. Veel kleding wordt in het ene land ontworpen, in het andere geweven, in weer een ander land genaaid en afgewerkt, om te eindigen in een verre winkel – een spoor van vuile transportemissies achterlatend. En aan het einde van de reis wordt een kledingstuk dat duizenden kilometers heeft afgelegd misschien niet eens verkocht, maar versnipperd of verbrand als onverkoopbaar overschot.

Zeeën van vuile was

Anna's strakke spijkerbroek levert nog een ander probleem op: hij is gemaakt van polyester, een aardolieproduct. Synthetische stoffen zoals polyester

moeten vaker worden gewassen dan natuurlijke vezels – je kunt stank verspreidende bacteriën niet blijer maken dan met een bezweet polyester kledingstuk. Maar wanneer polyester in de wasmachine wordt gewassen, heeft dat een ander ernstig mondiaal probleem tot gevolg: de vervuiling van de oceanen met microplastics.

Polyester, nylon en acrylstoffen zijn allemaal vormen van plastic. Elke keer dat ze worden gewassen, komen er deeltjes in het milieu: bij elke wasbeurt naar schatting honderdduizenden vezels. Die vezels gaan door rioolwaterzuiveringsinstallaties heen, worden geloosd op open water en komen uiteindelijk in zeeën en oceanen terecht. Daar krijgen zeedieren ze binnen, waardoor ze in de voedselketen belanden. Microscopisch kleine deeltjes van Anna's uit aardolie vervaardigde jeans eindigen in die heerlijke moot gegrilde zalm op jouw bord.

Ten slotte komen Anna's enkels wel mooi uit in die hippe sandalen, maar laten ze een bedenkelijke voetafdruk na. Gemiddeld levert de productie van een schoen veertien kilo CO₂ op. Met vijftien miljard schoenen elk jaar draagt de schoenindustrie substantieel bij aan een van de grootste uitdagingen waarvoor de mensheid zich gesteld ziet: klimaatverandering. De textielindustrie stoot 1,7 miljard ton broeikasgassen uit op jaarbasis – hoger dan de uitstoot van de internationale lucht- en scheepvaart bij elkaar.

Afgedankte schoenen belanden veel vaker in de afvalverbrandingsoven dan dat ze gerecycled worden. En de bergen afdankertjes groeien jaar na jaar. Als Anna haar goedkope T-shirt vijf keer heeft gewassen, heeft het zijn pasvorm en kleur verloren. Ze heeft het al in de vuilnisbak gegooid en gaat weer op jacht naar nieuwe koopjes: 75 procent van de kleding gaat tegen afbraakprijzen over de toonbank. Omdat consumenten minder tijd en meer geld tot hun beschikking hebben dan vroegere generaties,

is het goedkoper en gemakkelijker om iets nieuws te kopen dan om een kapot kledingstuk te laten repareren.

Weeffoutje: minder betekent meer

Voor minder dan veertig euro stak Anna zich in het nieuw. Als je kijkt naar de ethische en milieuaspecten, was het prijskaartje oneindig veel hoger. Maar hoe schuldig zijn Anna en de miljoenen andere consumenten als zij aan deze vervuiling en verspilling?

“Het grootste obstakel op weg naar duurzame mode is het heersende verdienmodel dat uitgaat van *fast fashion*. Textielbedrijven kennen maar één manier om winst te maken: alles draait om snelheid, de productie van enorme hoeveelheden kleren tegen lage kosten, en ze dan ook nog zo goedkoop mogelijk verkopen. Dat werkt een wegwerpcultuur in de hand,” zegt Kirsi Niinimäki, hoogleraar aan de Aalto-universiteit in Helsinki die onderzoek doet naar de textielindustrie en de Textiles Futures-onderzoeksgroep. Het huidige verdienmodel leidt tot vergaande verspilling: meer →

ANNA K.

2019

KATOENEN T-SHIRT

- ⌄ 227 g t-shirt
= 2700 liter water
- ⌄ 1 kg katoen
≈ 3 kg chemicaliën
- ⌄ katoenteelt
= 16 procent van
de wereldwijde
pesticiden
+ 8 miljoen ton
kunstmest per jaar

KLEURRIJKE SJAAL

- ⌄ Kleuren en behandelen
van textiel = 20 procent
van de wereldwijde indus-
triële watervervuiling
- ⌄ Jaarlijkse textielproductie =
43 miljoen ton chemicaliën
- ⌄ Verf en behandelingen
bevatten zware metalen
en giftige chemicaliën,
waaronder ftalaten

POLYESTER JEANS

- ⌄ Plastic vezels
= 60 procent van de
kledingmarkt
- ⌄ 342 miljoen vaten olie
per jaar om kunststof
textielvezels te produ-
ceren
- ⌄ Jaarlijks lekt door het
wassen van textiel
0,5 miljoen ton plastic
microvezels in de ocea-
nen, vergelijkbaar met
meer dan 50 miljard
plastic flessen

SCHOENEN

- ⌄ 1 schoen = 14 kilo CO₂
- ⌄ 15 miljard schoenen
worden per jaar gepro-
duceerd
- ⌄ Giftige materialen, waar-
onder een erkende
kankerverwekkende
stof, worden gebruikt
om leer te looien

MARIA K.

2049

T-SHIRT

- Uit cellulose vervaardigd t-shirt en ondergoed: biologisch afbreekbaar en volledig composteerbaar
- Efficiënt gebruik van grondstoffen, 100 procent hernieuwbaar
- Recycling krijgt prioriteit
- Vezels gemaakt van hout of planten, verkregen uit duurzaam beheerde bossen en plantages

JAS

- Waterdichte jas gemaakt van gerecyclede visnetten
- Radicaal vernieuwd systeem van hergebruik van garens, vezels en polymeren = een potentiële omzet van 100 miljard euro per jaar

KASJMIEREN TRUI

- Online tweedehandsmarkt en diensten voor het leasen van kleding: toegang zonder eigendom
- Grootschalige opkomst van reparatiediensten = kleding gaat veel langer mee

HENNEP BROEK

- Lokale productie is weer in: hennep, brandnetel en linnen maken een come-back
- Zonder pesticiden, zonder uitstoot van microvezels, zonder giftige stoffen
- Natuurlijke, plantaardige verf

LAARZEN

- Laarzen gemaakt van Zoa™, een uit collageen vervaardigde leer-
vervanger die gemaakt wordt in een laboratorium
- Rubberen zolen gemaakt van gerecyclede banden = besparing van rubber en minder afval

Belastingheffing en financiële sancties

De belangstelling voor de overgang naar een circulaire textielproductie groeit, maar het aandeel gerecyclede textiel blijft niettemin laag. Professor Niinimäki gelooft dat regelgeving, belastingheffing en financiële sancties de snelste manieren zijn om iets te veranderen.

“Er zijn tal van goede wetten in de Europese Unie, maar zelfs de beste wetten zijn zinloos als ze niet worden toegepast en gehandhaafd in de landen waar de textiel feitelijk wordt geproduceerd. We hebben behoefte aan strenge regelgeving die wereldwijd in acht wordt genomen. De maatschappelijke en ecologische impact van kleding moet systematisch worden gemeten,” zegt ze stellig.

De Europese Unie stelt restricties aan een groot aantal chemicaliën die in textiel worden toegepast. De meeste van die beperkingen zijn opgenomen in de REACH-regelgeving van de EU, en in de REACH Appendix XVII staan inmiddels verboden gevaarlijke stoffen die zijn aangemerkt als carcinogeen, mutageen of toxisch voor de voortplanting.

De Europese Commissie werkt nu aan een verplichte bronvermelding op textiellabels. Nu is

de informatie over waar kleding wordt gemaakt niet bindend. Er is ook geen EU-brede wetgeving over het gebruik van symbolen in het wasvoorschrift en andere voorzorgen rond textielproducten.

Een andere welkome maatregel zou een CO₂-heffing zijn om energiezuinigheid bij de fabricage te stimuleren en om het hergebruik van polyester te propageren, omdat het een veel lagere CO₂-voetafdruk heeft dan nieuw geproduceerd polyester. Voorlopig is gerecyclede polyester nog vrijwel onbetaalbaar.

“Er zijn tal van uitdagingen op weg naar een meer circulaire economie. Er is niet een enkele beleidsmaatregel die al die uitdagingen in een keer kan oplossen,” zegt Professor Riina Antikainen, directeur van het Programma voor een Duurzame Circulaire Economie van het Finse Instituut voor Milieuvraagstukken (SYKE).

Naast regelgeving vindt Antikainen dat er financiële instrumenten moeten komen, zoals publieke investeringen, om meer circulaire verdienmodellen kracht bij te zetten. “Het textielvraagstuk moet vanuit een holistische visie tegemoet worden getreden, rekening houdend met de invloed op het milieu en de maatschappij over de hele levenscyclus van de kleding.”

mensen kopen meer kleren en gooien deze ook vaker weg. “De markt raakt verzadigd. Naar schatting wordt dertig procent van alle kleding zelfs niet eens verkocht. Om meer te verkopen, overtuigen winkeliers de consument ervan dat de kleren die ze hebben niet langer in de mode zijn,” legt Niinimäki uit.

“Het is tijd voor een systeemverandering. We moeten het proces vertragen en de manier waarop kleding wordt geproduceerd, verkocht en gebruikt creatief omvormen. De textielindustrie van de toekomst moet gebaseerd zijn op de uitgangspunten van de circulaire economie.”

De circulaire economie is een economisch model dat zich ten doel stelt om producten duurzaam te ontwerpen en zodoende minder afval voort te brengen, met minder vervuiling, en het energiegebruik tot een minimum te beperken. Na gebruik worden producten hergebruikt en gerecyclede om ze maximaal te benutten, waarna ze veilig terugkeren in de biosfeer.

Grote textielmerken experimenteren al met circulaire innovaties. Zo gebruikt Adidas plastic afval uit de oceanen om hoogwaardige sportschoenen van te maken, terwijl Speedo zwemkleding maakt uit overgebleven stoffen en productieafval. Op dit moment is de voornaamste uitdaging niet de productietechnologie, maar de psychologie – het schijnt gemakkelijker te zijn om met plastic afval een schoen te maken dan om de houding van de consument te veranderen.

Als expert in de circulaire economie gelooft Niinimäki dat consumenten heropgevoed moeten worden om circulaire *slow fashion*-alternatieven te omarmen. “De meeste consumenten weten niet eens wat ze kopen en hoe het wordt gemaakt. Als ik mensen vertel dat tweederde van wat ze dragen uit aardolie bestaat, dan schrikken ze steevast,” vertelt ze.

“In de jaren vijftig van de vorige eeuw werd dertig procent van het gezinsinkomen besteed aan kleding. Nu is

dat minder dan tien procent. Toch is de hoeveelheid kleding per persoon vertwintigvoudigd. Kleding is gewoon veel te goedkoop. Het wordt tijd dat we de misvatting dat kleding goedkoop hoort te zijn met wortel en tak uitroeien – we kunnen het ons veroorloven om in betere kwaliteit te investeren.”

No-polyester dieet

Als de toekomst van de mode een circulaire is, hoe ziet deze er dan precies uit? Het is 2049, Anna K. is 46 en heeft een dochter van zestien, Maria. Wegens de ongebreidelde opwarming van de aarde is de temperatuur met meer dan 2 graden Celsius gestegen en steeds grotere gebieden zijn ten prooi gevallen aan ernstige droogte. Het meeste overgebleven bebouwbaar land wordt gebruikt voor het verbouwen van voedsel en er zijn strenge regels om de sterk slinkende watervoorraden te beschermen tegen verdere vervuiling. Het einde van *fast fashion* is een algemeen aanvaarde realiteit.

Maria's kleren leiden niet langer tot méér afval. De meeste kleren worden vervaardigd uit duurzame grondstoffen zoals hout, planten of algen. Sommige worden geproduceerd uit gerecyclede industriële reststromen en chemisch of mechanisch gerecyclede materialen. Traditionele materialen zoals hennep, brandnetel en linnen zijn helemaal terug, wat weer heeft geleid tot een heropleving van meer plaatselijke productie. In het kielzog van streekgewassen is lokaal geproduceerd textiel in 2049 een levendige trend. Modeconsumenten staan erop te weten waar de kleren die ze kopen precies vandaan komen. Veel van Maria's vrienden en vriendinnen volgen een 'no-polyester dieet'.

Tegenwoordig draagt ze broeken vervaardigd uit duurzame, plaatselijk verbouwde brandnetel, die het in noordelijke gebieden goed doet, zonder dat er pesticiden hoeven te worden toegepast. Tal van kleinschalige hennepwekerijen in Europa oogsten hun

hennep zelf, spinnen het, maken er kledingontwerpen voor en produceren de kleren ter plaatse. Deze microlabels produceren kleine hoeveelheden duurzame, op kwaliteit gerichte mode in samenwerking met lokale ontwerpers.

Aangezien giftige chemicaliën in de textielproductie wereldwijd zijn verboden, zijn de aardse kleuren in Maria's kleding afkomstig van plantaardige verfstoffen en houtextracten.

Als liefhebber van *vintage* mode komt Maria aan luxe kleren door een kledingdeelsysteem en kan ze kleding huren bij verhuurbedrijven die vergelijkbaar zijn met Uber en Airbnb. De deeleconomie biedt de modefanaat gemak en nut, omdat het goedkoper is om dure kleren te huren dan ze zelf te kopen. 'Gebruik zonder eigendom' is het credo van de textielconsument van 2049.

Maria's *vintage* kasjmiertrui komt van Marktplaats. De levensduur van zelfreinigend materiaal van hoge kwaliteit als kasjmier kan door zorgvuldig onderhoud met vele jaren worden verlengd. Maria betaalt per maand een vast bedrag, in ruil waarvoor ze een vast aantal kledingstukken kan laten repareren om de levensduur van de mode waar ze zo van geniet te verlengen.

Maria's garderobe is deels afkomstig uit reststromen uit de landbouw en de industrie, waardoor afval als waardevolle bron weer terugkeert in de circulaire economie. Omdat ze in Finland woont, moet ze duurzame water- en winddichte bovenkleding aan. Haar winterjas is gemaakt van gerecycled nylon, vervaardigd uit afgedankte visnetten. De buitenzolen van haar diervrije leren schoenen zijn gemaakt van gerecyclede autobanden. In 2049 wordt zuiver rubber niet langer gebruikt in schoenen, evenmin als autobanden nog op de vuilnishoop belanden.

Haar ondergoed is gemaakt van nieuwe uit hout gewonnen stoffen, vergelijkbaar met lyocell, een volledig biologisch afbreekbare vorm →

Traditionele materialen zoals hennep, brandnetel en linnen zijn helemaal terug, wat heeft geleid tot een heropleving van plaatselijke productie

Literatuur

Clean Clothes Campaign. *Made in Europe: the ugly truth*.
Global Fashion Agenda and The Boston Consulting Group (2017). *Pulse of the Fashion Industry Report*.
Ellen MacArthur Foundation (2017). *A new textiles economy: Redesigning fashion's future*.
Jennifer Chu (2013). *Footwear's (carbon) footprint*. MIT News.

van rayon, vervaardigd uit houtpulp. Lyocellvezel kan geproduceerd worden in een gesloten kringloop, met ingrediënten als gerecyclede katoenresten, wat een zijdeachtig, milieuvriendelijk alternatief biedt voor synthetische vezels.

Circulair: het nieuwe zwart

De mode-industrie van de toekomst kent geen afval, alleen grondstoffen. Het afval van de ene tak van nijverheid is een waardevolle schat voor de andere. Alle materialen verkeren voortdurend in staat van hergebruik.

Maria's toekomstige garderobe heeft misschien iets utopisch, maar dit wensbeeld is geen fantasie en ook niet onrealistisch. "We zien nu al spannende innovaties in de technologie rond de productie van textiel. Er worden geheel nieuwe materialen ontwikkeld uit afval en reststromen. Sommige worden geproduceerd met behulp van microben of schimmels of met behulp van biotechnologie," schrijft professor Pirjo Kääriäinen, expert in duurzame vezelinnovatie aan de Aalto-universiteit.

"Er zijn veelbelovende vernieuwers in de mode-industrie die interessant werk verrichten met gerecycled materiaal en enzymtechnologie om het gebruik van primaire grondstoffen tot een minimum te beperken," voegt ze eraan toe. Als voorbeeld noemt ze Modern Meadow, een start-up in New Jersey, die in het laboratorium een diervrije vervanger heeft ontwikkeld voor leer, Zoa™, het eerste op biologische wijze gefabriceerde materiaal gebaseerd op collageen.

"Een andere pionier is Pure Waste, een Fins bedrijf dat veel geld heeft gestoken in geavanceerde mechanische systemen om volledig hernieuwbare stoffen en garens te fabriceren," zegt ze.

Ze noemt ook de inspanningen van Patagonia, een Amerikaans outdoor kledingmerk dat in 1993 overging op de fabricage van polyester uit plastic limonadeflessen. Patagonia heeft

onlangs een nieuwe stof op de markt gebracht, een mengsel van hergebruikte katoen en hergebruikt polyester, en directeur Rick Ridgeway zinspeelde erop dat een katoenen T-shirt in de toekomst wel eens CO₂ uit de atmosfeer zou kunnen halen.

"Maar om die innovaties bruikbaar te maken, hebben we meer samenwerking nodig in de textielketen. Als bijvoorbeeld een kip wordt geslacht voor menselijke consumptie, worden de veren geplukt en afgedankt. Die kunnen goed gebruikt worden in de textielindustrie," stelt Kääriäinen.

Ze gelooft dat een volledig circulaire, duurzame textielindustrie haalbaar is, en geen luchtkasteel: "We kunnen misschien niet eens anders. Als grondstoffen maar schaars genoeg worden, hebben we de beschikbare grond nodig voor het verbouwen van voedsel. Ik geloof dat de oplossing ligt in de terugkeer naar kleinschalige lokale teelt van gewassen zoals brandnetels, in samenhang met innovaties in het recyclen en in de biotechnologie – een combinatie van eeuwenoude tradities en eenentwintigste-eeuwse wetenschap."

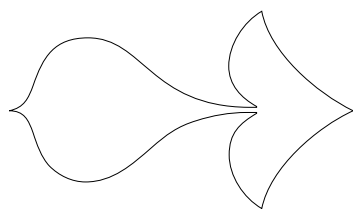
Professor Niinimäki is het hiermee eens: "Tegenwoordig verbruiken we vier keer meer textiel dan in de jaren zeventig van de vorige eeuw. Vijftig jaar geleden waren we zuiniger op onze kleren. Ik geloof dat de verandering nu weer de andere kant op kan gaan." X

Dit artikel verscheen eerder dit jaar in een speciale editie van de Green European Journal, het Europese partnerblad van de Helling, over de vraag hoe Europa er in 2049 uit zal zien. Vertaald uit het Engels door Robert Dorsman.

Lezen

53

DE HELING • NR. 4 2019

Tijd voor een Nederlandse waterpolitiek Haroon Sheikh

pag. 54 • ***De democratie denken Pierre Rosanvallon*** pag. 58 •

Van campagne tot compromis Joan Smithuis ea pag. 61 •

Met lichte tred Ton Lemaire en Wanderlust Rebecca Solnit

pag. 63 • ***Uitgebuit Emiel Woutersen*** pag. 66 • ***Waarom zou ik?***

Petra van der Kooij pag. 66

Tijd voor een Nederlandse waterpolitiek

Haroon Sheikh is senior wetenschapper bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid en docent Filosofie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Bij Gibraltar nam het Verenigd Koninkrijk dit jaar een Iraanse olietanker in beslag. Iran deed hetzelfde met een schip dat onder de Britse vlag voer in de Straat van Hormuz. Deze incidenten maken duidelijk dat de wereldzeeën steeds vaker onderwerp zijn van internationale rivaliteit. We moeten onze aandacht dan ook meer op het water richten en naast een geopolitieke een 'hydropolitieke' strategie ontwikkelen.

Voor het water heeft Nederland de afgelopen decennia maar beperkt aandacht gehad. De zeeën beschouwen we doorgaans als 'vrij terrein' en conflicten spelen zich veelal af aan land. De grote oorlogen van de twintigste eeuw herinneren wij ons primair als landoorlogen met tanks en legers. Ook de laatste jaren lijkt geopolitieke rivaliteit zich inderdaad voornamelijk op het land af te spelen. Verschillende staten op de Euraziatische vlakte worden namelijk sterker en assertiever. Dat geldt natuurlijk voor Rusland. Verder naar het oosten komt China op en dit land is nu bezig een immense infrastructuur van spoorwegen, pijpleidingen en glasvezel op de Euraziatische vlakte aan te leggen, dat het presenteert als een herleving van de oude zijderoute tussen China en Europa.

Toch is het belangrijk dat we onze aandacht ook op het water richten. Aangezien de studie van rivaliteit aan land letterlijk de studie van de

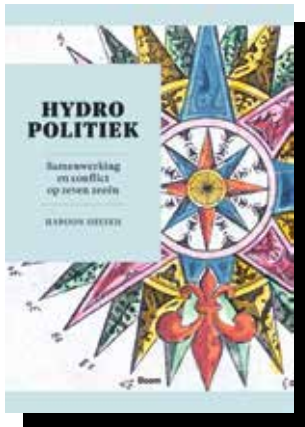
'geopolitiek' is, stel ik voor om de orde op zee te begrijpen als 'hydropolitiek'. Laten we daarvoor eerst een stap terug zetten.

Macht is maritieme macht

Het zogeheten Atlantische tijdperk begon in de zeventiende eeuw toen Europeanen het water op gingen. Oostwaarts om Afrika heen richting Azië, en westwaarts waar ze de Nieuwe Wereld ontdekten. Het centrum van de macht van dit rijk, van waaruit ook de belangrijkste connecties werden gemaakt, lag eerst op het Iberisch schiereiland, verschoof toen noordwaarts naar de Republiek der Nederlanden en Groot-Brittannië totdat het in de twintigste de oceaan overstak naar de Verenigde Staten. In de moderne tijd betekent macht dan ook vooral maritieme macht. Nederland speelde een belangrijke rol bij deze ontwikkeling. Het principe dat met de inbeslagname van schepen op het spel staat, namelijk de vrijheid van navigatie op de wereldzeeën, werd voor het eerst helder uiteengezet door de Nederlandse jurist Hugo de Groot in zijn geschrift *Mare Liberum*.

Door de opkomst van China en de ambities voor de Nieuwe Zijderoute, lijkt land echter weer de belangrijkste machtsbasis te worden en verliezen we het water wat uit het oog. Ten onrechte, zoals maritieme knelpunten als Gibraltar en Hormuz duidelijk maken. Drie ontwikkelingen tonen aan dat er juist een nieuwe - hydropolitieke - orde aan het ontstaan is.

In de eerste plaats realiseren opkomende landmachten zich wel degelijk hoe belangrijk macht op zee is - moderne macht berust op handel en die gaat voor het overgrote deel over het water - en zij ontwikkelen dan ook uitgebreide maritieme strategieën. China's Nieuwe Zijderoute omvat ook toegang tot een reeks van havens langs de wereldzeeën. Deze zogenoemde 'parelkettingstrategie' omvat de havensteden Sittwe in Myanmar, Hamban-

Hydropolitiek. Samenwerking en conflict op zeven zeeën
Haroon Sheikh
Boom uitgeverij Amsterdam, 2019

tota in Sri Lanka, Gwadar in Pakistan, een militaire basis in de haven van Djibouti in Oost-Afrika en de haven van Cherchell in Algerije. In Europa is China zeer actief in de Griekse haven Piraeus (het bedrijf COSCO bezit er bijvoorbeeld verschillende terminals) en het land heeft nauwe banden met Portugal. Het Italiaanse Triëst wil met Piraeus concurreren als Chinese toegangspoort tot het Europese continent. Maar China's maritieme strategie gaat nog veel verder. Er zijn plannen om nieuwe kanalen te graven door Nicaragua en bij de Kralandengte in Thailand om door de Amerikanen gecontroleerde knelpunten op water, respectievelijk het Panamakanaal en de Straat van Malakka, te omzeilen. In de Zuid-Chinese Zee, een zee die het land

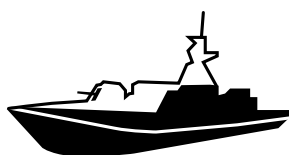
grotendeels claimt, spuit China nieuwe eilanden op.

Maar ook landmacht Rusland heeft de ogen op het water gericht, met name op de Noordpool die als gevolg van klimaatverandering aan het smelten is. Daardoor kunnen schepen nu de noordelijke route nemen naar Azië, wat duizenden kilometers scheelt. Rusland ontwikkelt dan ook de havens van Archangelsk en Moermansk en investeert in ijsbrekers, onderzeeërs en militaire schepen. Ook de klassieke landmacht Turkije is inmiddels heel actief in de Middellandse Zee, waar zij onder andere boort naar energiebronnen – iets dat het land al in conflict heeft gebracht met Cyprus en de Europese Unie. →

China's Nieuwe Zijderoute omvat ook toegang tot een reeks van havens langs de wereldzeeën

Wat voor waterwerken zouden we wereldwijd kunnen aanleggen, als wij het voor het zeggen hadden?

Brexit

Niet alleen opkomende landmachten ontwikkelen strategieën voor het water. Een tweede verschuiving is een heroriëntatie van klassieke zeemachten zoals het Verenigd Koninkrijk op de nieuwe post-Atlantische wereldorde. De Brexit kunnen we in die zin hydropolitiek begrijpen. De Kanaaltunnel uit 1994 was het symbool van toenadering tot het vasteland. Nu licht het Britse eiland het anker weer, wendt het zich af van het Europese continent en oriënteert het zich op andere partners. Het VK kijkt daarvoor naar Amerika, Japan en de landen van de oude Commonwealth, zoals Australië. De klassieke zeemacht Japan heeft in reactie op China's groeiende invloed inmiddels eveneens een grotere maritieme aanwezigheid in de wateren van Oost-Azië.

Ook de belangrijkste klassieke zeemacht, de Verenigde Staten, ontwikkelt een nieuwe maritieme strategie. Het Amerikaanse leger noemde het land in juni dit jaar een *Pacific nation*. Traditioneel zijn de VS een Atlantische macht; het belangrijkste militaire verbond, de NAVO, verwijst letterlijk naar die oceaan. Het is dan ook opvallend dat de VS zich nu meer richten op de Grote Oceaan.

Het zwaartepunt van de Amerikaanse economie en samenleving verschuift parallel daaraan in zuidwestelijke richting. Dit zwaartepunt lag lang aan de oostkust bij New York, Boston en daarachter het oude industriële hart van het land met steden als Detroit en Chicago. Gedreven door demografische, culturele en economische ontwikkelingen verschuift het zwaartepunt nu richting het westen naar steden als San Francisco, Los Angeles, Seattle, en richting het zuiden naar staten waar grote groepen *Hispanics* wonen. Trumps confrontatie met die groepen moeten we dan ook vooral begrijpen als een reactie op hun groeiende invloed. In de Grote Oceaan liggen de staat Hawaii en Amerikaanse territoria als Guam en Amerikaans

Samoa. Deze zullen steeds belangrijker worden.

Amerika's nieuwe maritieme oriëntatie gaat verder. De laatste tijd spreken strategische beleidsdocumenten niet meer van de 'Asia Pacific' maar van de 'Indo-Pacific'. De Indische en de Grote Oceaan beschouwen de VS sinds kort als een eenheid. Dit kan begrepen worden als een uitnodiging van de VS aan India om een grotere rol te spelen in de *Pacific*-regio.

Nieuwe zeemachten

Dat laatste wijst op een derde trend op de wereldzeeën: de opkomst van nieuwe zeemachten. De belangrijkste daarvan is India. In de moderne tijd is de handel van dit land lange tijd ondergeschikt geweest aan die van westerse mogendheden, en na de onafhankelijkheid voerde India een isolationistisch beleid. Maar ver voor de moderne tijd had het land nauwe maritieme relaties: westwaarts met de Arabische Golfstaten en oostwaarts met Zuidoost-Azië. Dat werd gefaciliteerd door de moessonwind over de Indische Oceaan die twee keer per jaar van richting verandert. Die oude wereld komt nu terug. India heeft een maritieme strategie ontwikkeld onder de naam *Mausam* en wil hiermee weer de centrale speler in deze wateren worden.

Aan de Arabische Golf leeft eveneens weer een maritieme traditie van ondernemerschap en innovatie op in de Verenigde Arabische Emiraten, Qatar, Bahrein en Oman. In Zuidoost-Azië staat Indonesië op als maritieme macht die zich wil positioneren als de verbinding tussen de Indische en de Grote Oceaan.

Verkiezingen op de Seychellen

Naast de vertrouwde geopolitiek vindt er wereldwijd dus ook een hydropolitieke rivaliteit plaats. Die springt minder in het oog en gaat vooral over zaken als de toegang tot havens, de bouw van kanalen, het creëren van

nieuwe eilanden en het opzetten van nieuwe handelsverbanden.

Wat betekent dit nu voor Nederland? Hoe zouden wij op die wereld in moeten spelen?

Het betekent in de eerste plaats dat we er meer over moeten nadenken. Verkiezingen op bijvoorbeeld de Seychellen trekken doorgaans onze aandacht niet, maar geven wel een inkijk in verschuivende mondiale verhoudingen. Achter de schermen heerst daar namelijk internationale rivaliteit om maritieme toegang. Nieuwe routes op het water hebben bovendien gevolgen voor bestaande handelsstromen. Er zijn bijvoorbeeld al bedrijven verplaatst van Rotterdam naar Piraeus. Door die maritieme lens moeten we ook naar de Antillen gaan kijken. Welke kansen liggen er voor ons door opkomende handelsstromen in het Caraïbische gebied?

Ten tweede betekent het dat wij kritisch moeten kijken naar onze maritieme allianties. Nederland is bij uit-

stek op het water gericht, onze welvaart berust erop. Als vrije navigatie op zee in de Straat van Hormuz onder druk staat, heeft dat ook gevolgen voor ons. Voor nieuwe militaire bondgenootschappen kunnen we ons wenden tot klassieke partners in de EU en de VS, maar we kunnen ook meer samenwerken met andere vooruitstrevende maritieme samenlevingen als Denemarken, Singapore, Zuid-Korea, Chili en Oman. Als kleine en open landen hebben zij hetzelfde belang bij vrije navigatie. Gezamenlijk kunnen we onze kwetsbaarheid verminderen. Ik heb het voorstel voor zo'n alliantie ooit een *Liga van Kleine Pioniers* genoemd.

Ten slotte kan Nederland ook een grotere rol spelen in de opkomende hydropolitieke orde. Nederland is al eeuwen bedreven in het omgaan met en het beheersen van het water. Niet voor niets zijn Nederlandse bedrijven en organisaties betrokken bij het opspuiten van eilanden in Dubai, het

adviseren van steden bij het tegengaan van overstromingen en het bouwen van dammen. We zouden ons meer met die expertise kunnen profileren en bovendien grotere ambities mogen hebben. Bijvoorbeeld door principes van duurzaamheid en circulariteit veel centraler te stellen en grootschalige projecten te formuleren die verder gaan dan kostenbatenanalyses. Als we decennia vooruitkijken: wat voor waterwerken zouden we wereldwijd dan kunnen aanleggen, als wij het voor het zeggen hadden? Over de hele wereld is nu behoefte aan zo'n hydropolitieke blik en Nederland heeft er goede papieren voor. Het zou zonde zijn als wij die opgave niet op ons zouden nemen. ✕

Haroon Sheikh schreef dit essay voor de Helling naar aanleiding van zijn boek *Hydropolitiek. Samenwerking en conflict op zeven zeeën* (Boom uitgevers Amsterdam, 2019).

RECENSIE
PIERRE
ROSANVALLON

58

DE HELING • NR 4 2019

De democratie: een mooie reeks teleurstellingen

-Socrates Schouten is onderzoeker en projectleider bij Waag, instituut voor kunst, wetenschap en technologie in Amsterdam, en lid van de redactie van de Helling.

De Franse filosoof Pierre Rosanvallon is een van de belangrijkste hedendaagse denkers over democratie. In zijn dit jaar verschenen boek *De democratie denken* beschrijft hij de democratie als een permanente reorganisatie van het sociale leven, een 'werk in uitvoering' dat nooit af kan zijn.

De Franse historicus, econoom en filosoof Pierre Rosanvallon is een publieke intellectueel van formaat, maar geniet veel minder bekendheid dan bijvoorbeeld Bernard-Henri Lévy, de essayist die in eigen land als 'BHL' bekend staat. Rosanvallon heeft zo'n afkorting niet, noch de bravoure. Van Rosanvallon was in Nederland ook nog geen vertaald werk beschikbaar. Daar is verandering in gekomen dankzij de bundel *De democratie denken. Werk in uitvoering* (Uitgeverij Vantilt), een boek dat een waardevol denkraam biedt om de huidige politieke turbulenties mee te begrijpen.

Pierre Rosanvallon, geboren in 1948, studeert economie in Parijs. Deze studie voltrekt zich in traag tempo vanwege de vele studentenstakingen waar ook hij bezield aan meedoet. Zijn perspectief begint echter

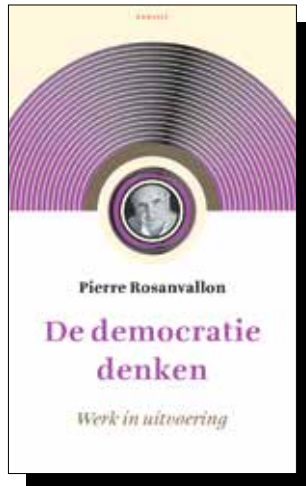
al snel af te wijken van de revolutionaire en marxistische overtuiging van de gangmakers van '1968'. Hij voegt zich in 1969 als economisch analist bij de gematigd socialistische vakbond CFDT (Confédération Française Démocratique du Travail). Hij ontpopt zich daar tot vruchtbaar publicist en laveert enige tijd tussen vakbond en academische wereld. In 1977 publiceert hij een politiek programma voor 'la deuxième gauche', het 'tweede links', waarin hij afstand neemt van revolutionair (communistisch) links en pleit voor een politiek van maatschappelijke organisaties en zelfbestuur. In datzelfde jaar wordt Rosanvallon, op voordracht van de latere Europese Commissievoorzitter Jacques Delors, directeur van het onderzoekscentrum Travail et Société van de universiteit Parijs-Dauphine, waar hij onder andere zijn proefschrift *Het utopische kapitalisme* publiceert. Sinds 1983 is hij lector en later onderzoeksdirecteur van de École des Hautes Études et Sciences Sociales in Parijs.

Democratische cultuur

De rode draad in Rosanvallons oeuvre is de noodzaak tot het vormgeven van een levendige democratische cultuur. Democratie moet daarbij niet begrepen worden als een ideaal waar steeds dichterbij in de buurt kan worden gekomen, zoals denkers als Habermas het voorstellen. Rosanvallon ziet de democratie als een permanente reorganisatie van het sociale leven, een 'werk in uitvoering' dat nooit af kan zijn. Het is de rommelige, actuele praktijk die de vorm van de democratie bepaalt en waar Rosanvallon diep in geïnteresseerd is. Voor hem staat niet 'de politiek' (*le politique*) maar 'het politieke' (*la politique*) centraal. De Franse denker Foqué introduceerde dit onderscheid omdat hij politiek niet langer wilde beschouwen als iets dat zich vooral tussen partijen en rond verkiezingen afspeelt, maar om het breder 'tussen mensen' en andere actoren te plaatsen. 'Het politieke' is een grotere sfeer waarin de opvattingen, visies en

claims van (groepen) mensen elkaar steeds weer treffen en daarmee ook de maatschappij en dus de democratie 'voortbrengen'. Ook radicale democraten als Chantal Mouffe, geïnterviewd in het lentenummer van de Helling, bedienen zich van dit gedachtengoed. Maar de stijl van Rosanvallon is beduidend anders. In de eerste tekst van zijn hand in het boek, zijn oratie aan het Collège de France, staat hij stil bij de manier waarop de democratie 'gedacht' moet worden. Dat is een welkome vertraging ten opzichte van de ferme politieke taal die in de meeste boeken te lezen is. Waar moet je eigenlijk gaan staan om de democratie, nu of vroeger, goed te kunnen bekijken? De politieke theorie denkt in ideaalbeelden, terwijl de sociologie de wereld 'onttovert' en van democratie een machtskwestie maakt. Rosanvallon zelf benadert de geschiedenis van de democratie als de verkenning van een problematische ervaring: als een veelzeggende reeks van ideeën, spanningen en teleurstellingen. Zo zet hij indrukwekkend de verschillende disciplines in en weet hij ook een knappe koers tussen wetenschappelijke afstand en politieke betrokkenheid te varen.

De economische achtergrond van Rosanvallon verdwijnt intussen niet uit beeld. Veel van zijn werk is te lezen als commentaar bij de toenemende problemen van de welvaartsstaat vanaf de jaren zeventig. Al vroeg signaleert Rosanvallon de fragmentatie van de samenleving, de barsten die ontstaan in de solidariteit. De klassieke welvaartsstaat, met zijn vangnet gebaseerd op het delen van gemeenschappelijke risico's, is verleden tijd. Dat zet ook de democratie onder druk. Politiek en democratie gaan, of gingen, over het vertegenwoordigen van sociale klassen en groepen; groepen die een gezamenlijk belang delen maar intern ook de nodige diversiteit kennen, zoals de arbeidersklasse of confessionele groepen. De gedeelde omstandigheden die een politieke groep definiëren en samenbrengen zijn echter steeds meer

De democratie denken.
Werk in uitvoering.
Pierre Rosanvallon.
Uitgeverij Vantilt, 2019

Al vroeg signaleert Rosanvallon de barsten die ontstaan in de solidariteit

vervangen door *persoonlijke* omstandigheden, zoals het zijn van een alleenstaande moeder, een niet-stemmer, een Uber-chauffeur. Rosanvallon doet denken aan de Poolse socioloog Zygmunt Bauman als hij ze 'sociale ongelukken' noemt: mensen die buiten het sociaal contract vallen of lijken te vallen. De tegenwoordige excessen in sociaal-economische ongelijkheid en het gebrek aan ingrijpen van de politiek zijn een kweekvijver voor populisme, zeker doordat een aanzienlijk deel van het electoraat zich laat meevoren door een etnische uitleg van ongelijkheid in plaats van een economische en politieke.

Populistische revolutie

Het populisme krijgt bij Rosanvallon uiteraard een uitvoerige historische context, zoals die van de Franse Revolutie. Na de omverwerping van het *ancien régime* stak de vrees voor bestuurlijke willekeur de kop op, ditmaal niet van de vorst maar van het volk. Dat creëerde de ruimte voor sterke, 'cesaristische' leiders zoals Napoleon III, die zich aanmatigden de volkswil te belichamen. Ook in de huidige populistische revolutie oefent de sterke leider een duidelijke aantrekkingskracht uit. Maar de Franse gele hesjes en de Nederlandse protesterende boeren vertonen een afwijkend beeld: zij hebben of willen geen afgevaardigden. Sommige politici proberen op de golf mee te varen, maar veel steun krijgen ze niet.

Dat kan als een geruststelling gezien worden. Het linkse, progressieve kamp, waar Rosanvallon zich nog altijd toe rekent, heeft echter in Frankrijk en elders het nakijken. Dat is verklaarbaar. Het democratische project – het universele kiesrecht en efficiënte vertegenwoordiging door politieke partijen – is vooral een progressief speerpunt. Links kent ook een wat elitaire invulling van democratisering. Procedures en →

Links kent ook een wat elitaire invulling van democratisering

60

DE HELING • NR 4 2019

→ Meer wederzijds begrip, meer dialoog, minder armoede. Het project *Street Debater* van creatief technoloog Tomo Kihara biedt mensen die dakloos zijn een alternatief voor bedelen, en bevordert tegelijkertijd de openbare dialoog op straat - en daarmee de democratie. Voorbijgangers worden uitgenodigd in gesprek te gaan over het onderwerp in kwestie en geld te leggen op de kant van de weegschaal die hun mening het beste weergeeft. De weegschaal geeft mensen de kans om uit hun eigen 'bubbel' te breken en in gesprek te gaan met andersdenkenden. Iedereen, van politici tot chef-koks, kan zich ontpoppen tot *street debater* en daarmee het publieke debat op een originele manier bevorderen.
www.streetdebater.com/
www.tomokihara.com

rechtsgelijkheid voeren de boventoon. Steeds meer groepen moeten bovendien politiek worden ingesloten. Straks krijgen vluchtelingen ook nog een stem, of de natuur... Want huidige regeringen hebben niet alleen te maken met een groei aan specifieke individuele situaties, maar ook met een toename van mondiale problematieken waar zij zich toe moeten verhouden, zoals migratie en klimaatverandering. Dit alles maakt dat de hedendaagse samenleving steeds minder goed bestuurbaar wordt. De democratie krijgt steeds meer vorm als 'georganiseerd wantrouwen' waarbij de deelbelangen van verschillende groepen en 'ongelukken' niet meer verenigd worden. Alleen een levendige, democratische cultuur kan uiteindelijk soelaas bieden. Het bestrijden van ongelijkheid bekleedt een goede tweede plaats.

Werk in uitvoering

In zijn aanbevelingen blijft Rosanvallon voorzichtig: de democratie kent geen ideale toestand, ze is altijd onaf, een 'werk in uitvoering'. Net zoals zijn leermeester Claude Lefort ziet Rosanvallon de democratie als een middel om de plaats van de macht open te houden, zodat niet één persoon, noch één soort denken de absolute overmacht kan krijgen.

Het boek, dat de ingewijde lezer eerder zal bekoren dan de leek, bestaat uit twee lezingen en de inleidingen van zijn vier belangrijkste boeken. Het inleidende essay van Ido de Haan (hoogleraar politieke geschiedenis, Universiteit Utrecht) en het afsluitende interview door publicist Frank Meester dragen goed bij aan de begrijpelijkheid voor de Nederlandse lezer. X

College- vorming als feestje van de politiek

-Frits Lintmeijer is oud-wethouder en oud-senator. Hij nam deel aan diverse college-onderhandelingen. In 2018 was hij formateur in Helmond en dit jaar (in)formateur bij het waterschap De Stichtse Rijnlanden.

Als het in de formatieperiode binnen gemeenten misgaat, ligt dat zelden aan de inhoud en veel vaker aan oud zeer, eerder opgedane frustraties en een gebrek aan onderling vertrouwen. Dat is één van de lessen uit een lezenswaardige analyse van lokale collegevorming.

door FRITS LINTMEIJER

Van Campagne tot Compromis. Collegevorming in Nederlandse gemeenten 2010-2018.

Joan Smithuis,
Hub van Wersch,
Joop van den Berg.
Boom uitgevers
Amsterdam, 2019

“Formeren van colleges is het feestje van de politiek.” Dat schrijven Smithuis, Van Wersch en Van den Berg in *Van Campagne tot Compromis. Collegevorming in Nederlandse gemeenten 2010-2018*. Smithuis, jarenlang directeur communicatie in Amsterdam en andere gemeenten, kent als geen ander het stadhuis van binnenuit. Hij bekeek al in 2010 in tien grotere gemeenten het proces van collegevorming na gemeenteraadsverkiezingen. Wie neemt het initiatief, hoe komen partijen samen, wat is de rol van de griffier en de gemeentesecretaris en doet de burgemeester mee? Op dat soort vragen vond Smithuis antwoorden. In 2014 herhaalde hij zijn onderzoek en in 2018 vulde hij het met medewerking

van de twee andere auteurs aan met een analyse in veertien kleinere gemeenten. Een extra hoofdstuk van de hand van Joop van den Berg trekt langere lijnen en schetst hoe naoorlogs Nederland een wethoudersland werd met afspiegelingscolleges waarin de KVP in het zuiden en de PvdA in de steden vaak decennialang dominante posities hadden. Het gedecentraliseerde bestuur rustte zwaar op invloedrijke wethouders, anders dan in landen waar een gekozen burgemeester de spil in de besluitvorming is. Vanaf eind jaren tachtig en in de jaren negentig werd geleidelijk alles anders. Ontkerkelijking en ontzuiling,

opkomst van lokale partijen en later ook populisten en met name een veranderende bevolkingssamenstelling zetten het lokale politieke landschap op zijn kop. In veel steden krijgen mensen ook genoeg van de sociaaldemocratische bouw- wethouders die samen met projectontwikkelaars en beleggers de stad verbouwen en het verwijt krijgen meer oog te hebben voor grote projecten dan voor mensen in de wijken. Lokale fragmentatie leidt verder tot het einde van afspiegelingscolleges met steeds dezelfde partijen en de opkomst van het collegeprogramma. De introductie in 2002 van het dualisme in de gemeentepolitiek, waarna de wethouder geen deel meer uitmaakt van de gemeenteraad, is een kantelpunt. Programmacolleges verdringen definitief de afspiegelingscolleges. Vanaf dan zien we ze ook in de gemeentepolitiek: de informateur die een coalitie moet vormen en de formateur die ervoor moet zorgen dat er zonder kleerscheuren een programma voor de komende vier jaar tot stand komt.

Opmars van GroenLinks

Het eerste hoofdstuk van het boek heet *De opmars van GroenLinks en de lokale partij*. Dit levert een aantal interessante gegevens op. Zo zijn woningbouw, gemeentelijke herindelings, bereikbaarheid en energie en afval de dominante thema's in gemeenten. Coauteur Joop van den

Berg verwacht overigens dat dankzij de decentralisaties sociale thema's de komende periode aan dit lijstje toegevoegd gaan worden. Een derde van de gemeenten werkt met een informateur, die meestal wit, man, partijlid en bestuurlijk ervaren is. Nederland kent twee colleges met enkel vrouwen en 94 colleges met enkel mannen. Bij GroenLinks is de helft (48 procent) van het aantal wethouders vrouw en dat percentage haalt geen enkele andere partij. Duurzaamheid is de meest voorkomende GroenLinks-portefeuille en dat is natuurlijk geen verrassing. Wiel Dreessen in Eijssden-Margraten (76) is de oudste wethouder van Nederland, Peter Raaijmakers (21) in Sint-Michielsgestel de jongste. En wie wil weten welke GroenLinkser wél wethouder is, maar niet voor zijn eigen partij, moet zeker dit boek raadplegen.

Oud zeer

De beschrijving van de feitelijke collegevorming in tien grotere en veertien kleinere gemeenten leest als een boeiend spel van mensen en relaties. Na een lange periode van kandidaatstelling, verkiezingsprogramma's en intensieve campagnes, moet de knop om en moet er weer worden samengewerkt. Als het in de formatieperiode mis gaat, ligt dat zelden aan de inhoud en veel vaker aan oud zeer, eerder opgedane frustraties en een gebrek aan onderling vertrouwen. De rol van de informateur en de formateur is dan ook

veeleer het bij elkaar brengen en houden van de hoofdrolspelers. Het vergt van succesvolle (in)formateurs politiek inzicht, maar ook onafhankelijkheid en boven de partijen kunnen staan. (In)formateurs van buiten de politiek, hoe bekwaam en gerespecteerd ook, zijn vaak minder succesvol. Ze missen het oog voor politieke verhoudingen en gewoontes. Opmerkelijk vaak, constateren de auteurs, werken GroenLinks en VVD samen in colleges. "Met VVD-ers kun je zaken doen en ze houden zich aan hun afspraken. GroenLinkers zijn niet dogmatisch maar kunnen onconventionele ideeën in de praktijk brengen", luidt het wederzijds oordeel. Het is voor wie de gemeentepolitiek kent een herkenbaar beeld. Extra aandacht krijgen de formaties in drie gemeenten waarin populistische grootten zijn: Rotterdam, Den Haag en Tilburg. Van deze drie kon alleen De Mos in Den Haag voor relatief korte tijd zijn positie verzilveren. Het boek legt uit waarom en hoe. Jammer overigens dat van de G4 Amsterdam en Utrecht buiten het onderzoek vielen. Waar Den Haag en Rotterdam in politiek opzicht op elkaar lijken, is de politieke situatie in de twee andere grote steden volstrekt anders en dat had tot interessante vergelijkingen en lessen kunnen leiden.

Leuker feestje

Zijn er verschillen tussen kleine en grote gemeenten? Ja, maar overeenkomsten

'Met VVD-ers kun je zaken doen en ze houden zich aan hun afspraken. GroenLinkers zijn niet dogmatisch maar kunnen onconventionele ideeën in de praktijk brengen'

zijn er meer. Opvallend vaak zijn winnende partijen slecht voorbereid op hun rol na de verkiezingen. Er wordt dan ook heel wat geïmproviseerd. Goed voorbereide lijsttrekkers die al voor de verkiezingen oog hebben voor het proces en de relaties scoren beter, weet ik ook uit eigen ervaringen. Smithuis c.s. constateren overigens dat D66 en GroenLinks zich in 2018 landelijk goed voorbereidden en hun lokale afdelingen faciliteerden.

Ambtelijke ondersteuning is noodzakelijk, maar er zijn gemeenten waar ambtelijke adviezen nauwelijks worden benut. Waar dat wel gebeurt, is het politieke feestje leuker en worden de collegeprogramma's beter. Ook is het belangrijk vooraf duidelijke afspraken te maken met de burgemeester en de gemeentesecretaris over hun rol bij de formatie. Met hen werk je immers de komende vier jaar intensief samen. Als zij zich onnodig buitenspel voelen staan, heb je een slechte start, vinden de auteurs terecht.

Het boek van Smithuis c.s. geeft verstandige adviezen. De analyses blijven soms wat oppervlakkig, maar de tips geven houvast. Behoudens enkele kleine slordigheden maken de vele *inside* details het boek ook nog eens leuk om te lezen. X

Filosofen, dichters, activisme en cultuurkritiek komen bij elkaar in twee rijke boeken over wandelen, die verre van oppervlakkige psychologisering blijven. Auteurs Ton Lemaire en Rebecca Solnit zien het wandelen in letterlijke zin en het onderzoekend slenteren in figuurlijke zin als manieren om de tijd en de moderne wereld te begrijpen.

Door ROBBERT BODEGRAVEN

Je kunt inmiddels een boekenplank vullen met boeken die de toch altijd wat verheven wereld van de filosofie verbinden met het aardse wandelen. Titels als 'Wandelen, een filosofische gids', 'Filosofische wandelingen' en 'Wandelen naar wijsheid' laten er geen twijfel over bestaan: het lopen is hier méér dan voortbewegen van A naar B. Lopen wordt wandelen en wandelen is een manier tot zelfverheffing. De wereld van *mindfulness* en spiritualiteit ligt hier op de loer, en getuige de zich vullende boekenplank spreekt dit een groot publiek aan.

Ik moet bekennen dat ook ik tot de doelgroep hoor. Ook ik zoek rust in lange wandelingen, herken de hang naar de 'helende werking' van de natuur, en als de druk van de dagelijkse werkelijkheid me benauwt, trek ik graag robuuste schoenen aan om een dag de bossen in te trekken.

Twee boeken die recent verschenen trokken dan ook mijn aandacht. Ton Lemaire, de

Met lichte tred. De wereld van de wandelaar
Ton Lemaire
Ambo Anthos, 2019

Meanderen langs paden van de geest

—Robbert Bodegraven is directeur van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Nederlandse filosoof die in dit tijdschrift eens liefdevol omschreven werd als 'een mooie nar van de groene filosofie', schreef *Met lichte tred. De wereld van de wandelaar*. Van Rebecca Solnit, Amerikaans schrijver en politiek activist, verscheen de vertaling *Wanderlust. Een filosofische geschiedenis van wandelen*.

Beide boeken komen de *mindfulness*-zoeker tegemoet. Zowel Solnit als Lemaire hebben aandacht voor de effecten van een actieve wandeling op het geestelijk welbevinden. Maar, dat moet er meteen op volgen: wie een spirituele wandelgids zoekt, komt bij beide auteurs bedrogen uit. Zowel Lemaire als Solnit schreven een rijker boek, veelvormiger, meanderend langs paden van de geest die ver voorbij al te oppervlakkige psychologisering gaan.

Kaleidoscopische tocht

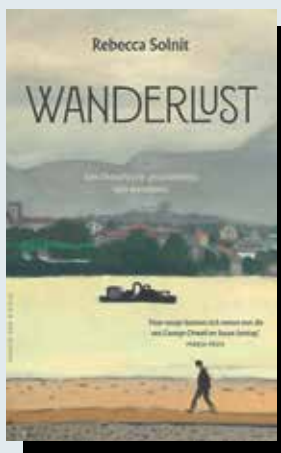
Solnit zegt het in de inleiding zo: 'Deze geschiedenis (...) doorkruist zonder toestemming het terrein van alle andere disciplines – van de anatomie, antropologie, architectuur, van tuinieren, geografie, politieke en culturele geschiedenis, literatuur, seksualiteit, godsdienstwetenschap – en blijft op zijn lange weg bij geen ervan hangen.' Vervolgens neemt Solnit de lezer mee op een aangenaam kaleidoscopische tocht langs tal van onverwachte paden.

De filosofie komt aan bod, natuurlijk met Rousseau als ijkpunt. Deze Franse Verlichtingsfilosoof schreef uitvoerig over de rijkdom en wijsheid die in de natuurlijke toestand van de mens zou schuilen. Rousseau was een wandelaar, die in beweging moest zijn om zijn 'brein aan de gang te krijgen.'

Verrassender is dat Solnit de Deense filosoof Søren Kierkegaard ten tonele voert. Ik had beide denkers niet eerder met elkaar in verband gebracht. De romantische Rousseau en de strenge rechtlijnigheid van Kierkegaard botsen. Maar Solnit slaagt er wonderwel in de beide filosofen als iconische wandelaar-denkers te portretteren. In dit soort verrassende verbanden blinkt *Wanderlust* uit.

De activiste Solnit doet van zich spreken in het hoofdstuk over de wandelende vrouw. 'De meeste openbare ruimten zijn niet erg vriendelijk en veilig voor vrouwen geweest,' schrijft Solnit, om vervolgens aan te tonen hoe de vrouw in de openbare ruimte op allerlei manieren geseksualiseerd is. De vrijheidsdrang die de wandelaar tot een nieuwsgierige verkenner van het onbekende maakt, is hiermee voor vrouwen onaanvaardbaar ingeperkt, toont Solnit ermee aan.

Zo leidt ze de lezer langs uiteenlopende onderwerpen, in fijne hoofdstukken over de dichter Wordsworth en schrijfster Jane

Wanderlust. Een filosofische geschiedenis van wandelen
Rebecca Solnit
Nijgh & Van Ditmar, 2019

Austen. Maar net zo vlot beschrijft ze de opmars van de arbeidersbeweging die al wandelend het recht opeiste om het land van de aristocratische landeigenaren te mogen betreden.

Hypermobiliteit

Minstens even rijk geschaard is het wandelboek van Ton Lemaire. Met de zorgvuldige en vaardige pen die we van Lemaire kennen uit zijn eerdere boeken, is *Met lichte tred* zo mogelijk nog fragmentarischer dan *Wanderlust*. Het knappe van dit boek is dat het desondanks toch niet onnavolgbaar of chaotisch wordt. Ook bij Lemaire is er aandacht voor filosofen. Rousseau, Goethe en Nietzsche komen voorbij, en ook hier krijgen Wordsworth en

Thoreau (*Walden*) hun eigen hoofdstukjes.

Maar Lemaire rijkt evenals Solnit verder en schetst historische beschouwingen over de plek van wandelen in de samenleving. De hypermobiliteit van vandaag, waarin we ons met auto's, treinen en vliegtuigen kunnen verplaatsen, is grofweg van de laatste honderd jaar. Lemaire ziet er als groene filosoof niet alleen de voordelen van.

In de veertien hoofdstukken van het boek wisselt hij cultuurhistorie af met meer filosofische bespiegelingen over het wandelen in de natuur. We slenteren met Lemaire door steden, parken, tuinen en bossen, en iedere keer weet hij ons te verrassen met zijn betrokkenheid en zoekende observaties.

Uiteindelijk is het Lemaire's doel om aan de hand van de wandelende mens de moderne tijd te ontleden. En hier komen Solnit en Lemaire elkaar tegen en vinden ze elkaar in hun cultuurkritiek. Beide zien het wandelen in letterlijke zin en het onderzoekend slenteren in figuurlijke zin als manieren om de tijd en de moderne wereld te begrijpen. In de hedendaagse samenleving, die gedomineerd wordt door hectiek, snelheid en een overvloed aan prikkels, is dringend behoefte aan ruimte om zonder vooropgezet doel, zonder begrenzingen, in rust en vrijheid te kunnen rondwandelen. X

Kies ook voor
VERDIEPING
en neem nu een
abonnement

Helling

*“De Helling
denkt verder waar
de waan van de
dag ophoudt.”*

— **Andrée van Es**, voormalig wetbouder en Tweede Kamerlid
voor GroenLinks en columnist van tijdschrift de Helling

De Helling biedt vier keer per jaar verdieping, interviews en analyse over groene en linkse politiek. Het tijdschrift geeft een podium aan uiteenlopende en grensverleggende denkrichtingen en draagt bij aan verdieping van het groene en linkse gedachtegoed. De Helling behandelt vraagstukken op Europees, landelijk en lokaal niveau: van klimaat tot ongelijkheid, van buitenlandbeleid tot technologie.

NEEM NU EEN ABONNEMENT
en betaal het eerste jaar slechts €19,50,
inclusief online toegang tot alle artikelen.

Bent u al abonnee? Doe eens een abonnement op de Helling cadeau! Ook een cadeau-abonnement regelt u heel eenvoudig via www.wbgl.nl/actie

WWW.WETENSCHAPPELIJKBUREAUGROENLINKS.NL/ACTIE

De donkere kanten van de Nederlandse arbeidsmarkt

Nergens in Europa is het aandeel flexwerkers de afgelopen jaren zo hard gestegen als in Nederland: drie miljoen werknemers werken tegenwoordig als flexwerkers, oftewel 30 procent van alle werkenden in Nederland. Een ontwikkeling waardoor een groeiend deel van de bevolking niet op financiële of baan zekerheid kan rekenen. In *Uitgebuit* onthullen journalisten van onderzoeksplatform *Investico* een aantal grove misstanden aan de onderkant van de Nederlandse arbeidsmarkt. Naast 'gewoon' flexwerk beschrijven ze ook de wereld 'onder' deze onderkant: die van de illegale, ongedocumenteerde arbeid.

Het beeld dat de onderzoekers in iets meer dan tweehonderd pagina's schetsen is niet mild. In Nederland wordt het aantal illegale arbeiders in de tienduizenden geschat: vooral in de bouw, agrarische sector en de schoonmaakbranche tiert

illegale arbeid welig. Het toezicht van de overheid blijkt ernstig tekort te schieten: in 2014 en 2015 schatten de VN het aantal gevallen van uitbuiting op zo'n 1700, terwijl er slechts 324 werden geregistreerd. Waar het flexwerk betreft is er een *race to the bottom* aan de gang. Kunstige constructies die de randen en mazen van de wet opzoeken lijken de norm te zijn geworden onder bedrijven en uitzend-

bureaus, in pogingen de kosten van arbeid zo laag mogelijk te houden. Zo is een veelgebruikte truc van uitzendbureaus het verplicht 'op vakantie' sturen van de werknemers. Zij gaan dan enkele maanden de WW in, waardoor de plicht van het uitzendbureau om een vast contract aan te bieden vervalt en loonsverhogingen niet uitgekeerd hoeven te worden. Bij terugkeer gaan de werknemers gewoon weer op dezelfde plek aan het werk, zonder loonsverhoging of vast contract.

Uitgebuit werpt een onthullend licht op de schaduwzijde van de Nederlandse arbeidsmarkt en laat de noodzaak zien van stevig ingrijpen door de overheid, om kwetsbare mensen op een steeds flexibelere arbeidsmarkt te beschermen.

—Zander Evenberg

Uitgebuit. Het verhaal van de Nederlandse werkvloer
Emiel Woutersen
Atlas Contact, 2019

De dilemma's van duurzaam leven

Welke rol speelt het individu bij het tegengaan van klimaatverandering? Die vraag besprak Petra van der Kooij, oud-medewerker van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, met

dertien experts en pioniers: van een filosoof tot een permaculturist, van een directeur van een groot distributiebedrijf in biologische groente en fruit tot een klimaatstaker. De gesprekken zijn gebundeld onder de titel *Waarom zou ik? Handelen in een veranderend klimaat*, dit najaar uitgegeven door de

Internationale School voor Wijsbegeerte (ISVW). Uit alle interviews komt naar voren dat duurzaam leven vooral bestaat uit het maken van afwegingen en het doen van concessies, die lang niet altijd makkelijk zijn.

Bijzonder interessant is het hoofdstuk met hoogleraar filosofie René ten Bos die stelt dat individuele verantwoordelijkheid een 'hopeloos misplaatst concept' is. Verantwoordelijkheid impliceert volgens Ten Bos ten onrechte dat we als mens boven de problemen staan. Marli Huijzer, hoogleraar publieksfilosofie, stelt daar weer kritische vragen bij: "De mens zou het geologische tijdperk hebben weten te veranderen van het Holoceen naar het Antropoceen. En dan zouden wij plots geen impact hebben?"

Het boek is (gelukkig) geen filosofisch traktaat en Van der Kooij wisselt de meer filosofische delen goed af met hoofdstukken met een meer persoonlijke inslag. Dit maakt *Waarom zou ik?* een interessante omschrijving van wat de zoektocht naar een duurzame levensstijl betekent. Wat dat betreft roept het boek vooral op tot doen, of zoals ecooloog Kimo van Dijk in het boek zegt: "Je hebt dromers en doeners. En de doeners, die heb je nodig."

—Luuc Ritmeester

Waarom zou ik? Handelen in een veranderend klimaat
Petra van der Kooij
ISVW, 2019

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

Van paradepaard naar werkpaard

Het gaat in de Tweede Kamer te veel over scoren in de media en te weinig over echte resultaten, stelde Jesse Klaver in zijn laatste bijdrage aan de Algemene Beschouwingen. Dat roept de vraag op: hoe kunnen we de regels van het spel in Den Haag zo veranderen dat resultaten voor Kamerleden belangrijker worden dan een quote op het Achtuurjournaal? Nu het Reglement van Orde van de Tweede Kamer wordt herzien, is er alle reden om hierover na te denken.

Misschien kan Den Haag iets leren van de manier waarop in andere Europese hoofdsteden, zoals Berlijn, Stockholm en Brussel, politiek wordt bedreven. In een recente studie laat politicoloog Tim Mickler zien welke rechten parlementaire commissies kunnen hebben. Commissies zijn in veel parlementen de echte werkpaarden die zich voornamelijk bezighouden met het politieke handwerk: het maken van wetten en beleid.

Opvallend is hoe weinig commissies in onze Tweede Kamer te zeggen hebben over wetgeving. In veel andere landen mogen Kamercommissies wetten die worden voorgesteld door de regering zelf herschrijven, of kunnen ze beslissen over welke amendementen wordt gestemd in de plenaire vergadering. De commissieleden nemen samen een wet onder handen zodat de tekst echt hún mening weerspiegelt. Hoe meer Kamerleden te zeggen hebben over de totstandkoming van wetten, hoe meer tijd ze besteden aan

dat wetgevende werk, en hoe minder ruimte ze hebben om te focussen op scoren in de media.

De Tweede Kamer zou ook kunnen leren van het Europees Parlement - volgens sommigen het machtigste in Europa. Hier maken volksvertegenwoordigers zelf de wetten. Hier wijzen parlementaire commissies een vertegenwoordiger aan, de rapporteur, die namens hen met de nationale regeringen en de Europese Commissie onderhandelt over de tekst van een wet. Dat is heel anders dan hoe politiek in Den Haag werkt, waar Kamerleden alleen op wetsvoorstellen van de regering reageren door te stemmen en amendementen voor te stellen.

Als we willen dat Haagse politici minder het debat voeren voor de bühne en meer voor de burgers, moeten we ervoor zorgen dat hun rol als wetgever groter wordt. Mickler toont mooi concreet aan hoe we de Kamerregels zo kunnen herzien dat onze Kamerleden meer werkpaard en minder paradepaard worden, en nog aan macht en invloed winnen ook. X

Literatuur

Mickler T. (2017) *Committee Autonomy in Parliamentary Systems. Journal of Legislative Studies* 23(3).

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKTE

als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

IS NU

wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.

'Ons huidige buitenlandbeleid is rampzalig voor mens en milieu'

— *Columnist Daniëlle Hirsch, p. 39*

